

İSLAM HUKUKUNUN OSMANLI DEVLETİNDE TATBİKİ: ŞER'İYE MAHKEMELERİ VE ŞER'İYE SİCİLLERİ

Prof. Dr. Ahmed AĞÜNDÜZ*

The Application of Islamic Law in the Ottoman State (1299-1923): The *Shari'ah* Courts and the *Shari'ah* Records

One of the crucial questions attracting attention among scholars and experts is the application of Islamic law in the Ottoman state. This paper addresses the whole issue of the Shari'ah courts and Shari'ah records within the broader framework of the application of the Islamic law in the Ottoman state. Through the use of scientific methods and consulting archives, we aim to describe the application of the Islamic law (i.e., the Shari'ah Courts and the Shari'ah Records) in the Ottoman state (1299-1923). We will first explore the historical developments after Tanzimat as well as a number of developments in terms of the legal guidelines for the preservation of the Shar'iyyah records. A detailed view is given of the Shari'ah courts and the qadis as well as of the judiciary body, including the shaikhulislam and qadhaskar will be given. The second section describes how the Ottoman state applied the Shari'ah laws according to the Shar'iyyah records. A general evaluation of the issue at hand is made, based on the analysis of of thousands of documents from the Ottoman Archives. Here mention is also made of the different branches of law put forward by the Shar'i Sharif in the judgments in the Shjar'iyya Records. The next section provides a review of the Shari'ah records, the types of documents that comprise them and their legal merit. Light is shed on such terms as Sijil, Mahdar and Sakk, and on the general features of Shari'ah records, with a historical perspective into the most important developments after the Tanzimat reforms. Furthermore, it deals with the types of legal documents, including documents written by Qadi (i.e., hujjah, deeds) as well as their general features. This section also sheds light on the judicial decrees as well as their definition, arrangements, qualities, types and models. Linked to this is a discussion of a number of interesting documents in the Shari'ah Courts and the Shari'ah Records, including ma'ruz, murasalah, as well as a number of documents emanating from other offices and registered in the records (i.e., decrees and edicts from the Sultan, orders from the grand vizier, beğlerbeği, Qadhaskar,

* Rotterdam İslam Üniversitesi Rektörü

tazkarah, tamassuk, and other records). Finally, a conclusion is presented of the key discussions around the whole enterprise of the Shari'ah courts and Shari'ah records within the broader framework of the application of Islamic Law in the Ottoman state.

I) ŞER'İYE MAHKEMELERİ VE KADILAR

Kuruluş yılından itibaren şer'î kaza usulünü benimseyen Osmanlı Devletinin birinci padişahı Sultan Osman'ın ilk tayin ettiği iki memurdan birisi *kadı* olmuştur. Kadıları yetiştirecek bir kaynak henüz mevcut olmadığından, ilk Osmanlı kadıları Anadolu, İran, Suriye ve Mısır gibi yerlerden getirilmiştir. I. Murad'ın Molla Fahreddin Acemî'yi 130 akçe maaş ile ilk defa fetva görevine tayin ettiği bilinmektedir. Daha sonra fethedilen her idare merkezine bir kadı tayin edilmiş ve biraz sonra zikredeceğimiz adli teşkilât ortaya çıkmıştır. Tek kadı'nın görev yaptığı bu usule *şer'îye mahkemeleri* adı verilmektedir. Şer'îye mahkemelerinin belli bir makam binası yoktur. Ancak bu şer'î meclis adıyla yargılamanın yapıldığı belirli bir yerin olmadığı manasına alınmamalıdır. Kadıların yargı işlerini yürütebilecekleri ve tarafların kendilerini her an bulabilecekleri muayyen bir yerleri vardır. Bu, kadı'nın evi, cami, mescid veya medreseleri, belli odaları olabilir. Bayram ve Cuma günleri dışında yargı görevini ifa ederler.¹

Genel olarak adli teşkilatı özetleyecek olursak şöyle bir özet ortaya çıkar:

A) Şeyhülislamlar: Devletin ilk ve son dönemlerindeki bazı dalgalanmalar bir tarafa bırakılırsa, Osmanlı Devletinde ilmiye sınıfının ve dolaşısıyla kazâ teşkilâtının da bir bakıma başı ve mercii *Şeyhülislâm*dır. Bilindiği gibi kadılar, hukukî meselelerde Hanefi mezhebinin mu'teber görüşlerini esas alarak karar vereceklerdir. Karar verirken Hanefi hukukçularının ittifak ettikleri hususlarda aynen, ihtilâf ettikleri konularda ise gerekli araştırmayı yaptıktan sonra en doğru görüşle amel edeceklerdir. İşte bu noktada kadıların müftülere ihtiyacı vardır. Osmanlı Devletinde *müftüler* iki kısımdır. *Birincisi*; bütün ilmiye sınıfının başı olan *merkez müftüsü* yani Şeyhülislâm'dır. *İkincisi*, diğer müftülerdir ki, bunlara *kenar müftüleri* de denir.²

1241/1826 yılına kadar şeyhülislâmın belli bir makamı yoktu. II. Mahmut, Yeniçeri ocağını kaldırınca, Ağa Kapısını Şeyhülislâmlık haline getirdi. Artık burası *Bâb-ı Vâlây-ı Fetvâ* diye meşhur olmuştu. Sonraları *Fet-*

¹ Hezarfen Huseyin Efendi, *Telhis 'ül beyan fî Kavanin-i Al-i Osman*, Paris Bibliotique Nationale, Vr. 135^a vd.; Ergin, Osman Nuri, *Mecelle-i Umûr-i Belediyye*, İstanbul 1338, I, 265 vd.; Zeydan, Abdülkerim, *Nizam 'ül-kazâ*, s. 117-120; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti 'nde İlmiye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1984, s. 108 vd.

² Hezarfen Huseyin Efendi, *Telhis 'ül beyan*, vr. 133 vd.; Tevkiî Kanunnâmesi, *MTM*, I, 541.

vâhane-i Ali adıyla teşkil olunan ve başına *Fetva Emîni* ismiyle dâire âmiri tayin edilen şeyhülislâmlığa ait bir daire, zamanla hem Avrupa devletlerinin hem de islâm âleminin bazı müşkil hukukî meseleler için müracaat ettiği akademik bir merkez haline gelmiştir.³

B) Kazaskerler: Osmanlı Devletinde, yargı teşkilâtının asıl başı ve ilmiye sınıfının da ikinci reisi *kazasker*lerdir. Kadiaskerlik de denen bu makam, Selçuklulardaki Kadileşkerin fonksiyonlarını da ifa etmekle beraber, bütün müslüman Türk devletlerindeki *Kâdil Kudatlık* makamının karşılığı haline gelmiştir. Osmanlı Devletinde yargı gücü adına Divan-ı Hümâyun'a katılan, özellikle askerî sınıfın şer'î ve hukukî işlerine bakan ve önemli yetkûn teşkil eden kazâ ve sancak kadılarının tayin mercii olan makama kazasker denmiştir.⁴

Kazaskerlerin yetki ve görevlerine gelince bu konuyu şöyle özetleyebiliriz:

aaa) 1574 yılına kadar kazasker, bütün müderris ve kadı adaylarını seçip tayin edebilmek üzere sadrazama arzelmeye yetkiliydi. Bu tarihten sonra yetkileri Şeyhülislâm lehine daraltılmıştır. Buna göre Kazasker, kendi bölgelerindeki kazâ kadılarını, askerî kassamları, alt rütbeli bazı müderrisler (20 ila 40 akçe yevmiyeli) ile meslekleriyle ilgili bazı görevlileri tayin yetkisine sahiptirler. Tayinleri kazasker buyurulduları ile yaparlar⁵.

bbb) Kazaskerler Divan-ı Hümâyun'un aslı üyesidir. Divan günlerinde Divan'a mutlaka katılırlar. Divan'da bazı davalar, dinlenmek üzere Rumeli Kazaskerine havale edilir. Anadolu Kazaskeri, özel yetki verilmedikçe, dava dinleme yetkisine sahip değildir Divan'da müzâkere edilen konuların şer'î sorumluluğu Kazaskerlere aittir.⁶

ccc) Kazaskerler, Cuma günleri Sadrazam konağında huzur mürâfaası denilen yargılamaların yapıldığı Cuma Divanı'na da katılırlar. Sadrazamla beraber Divan'a arzedilen davaları görürler. Ayrıca Salı ve Çarşamba günleri dışında da kendi konaklarında dava dinleme yetkisine sahiptirler⁷. Kazaskerler, Divan'da veya başka bir yerde yapılan yargılama sonucu verilen hükümleri, padişah tuğrası ile tuğralamaya ve kazasker buyruldu adı altında yetkililere duyurmaya da yetkilidirler.⁸

³ Ali Haydar, *Dürrü'l-hükkâm*, IV, 715-716; İlmiye Salnâmesi, s. 140-152; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, s. 208 vd.; Krş. Mumcu Ahmet-Üçök, Çoşkun, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 222-226.

⁴ Hezarfen, *a.g.e.*, vr. 139 vd.

⁵ Tevkii Kanunnâmesi, *MTM*, I, 540; Uzunçarşılı, ilmiye, 155 vd.; Merkez Teşkilâtı, 228-241.

⁶ Tevkii Kanunnâmesi, *MTM*, I, 508-509, 540.

⁷ Tevkii Kanunnâmesi, *MTM*, I, 501-503, 540.

⁸ Fatih Kanunnâmesi, 16.

Kazaskerlik müessesesinin bu yapısı ve ifa ettiği fonksiyonlar, Tanzimattan sonra azalmış ve Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına doğru, kazaskerlerin yetkileri tamamen ellerinden alınmıştır. XVIII. yüzyıl ortalarında teşekkül eden heyet-i vükelâya şeyhülislâm dahil edilmiş, kazaskerler ise alınmamıştı. Tanzimattan sonra gelirleri de ilga edilen kazaskerler, yine kadı tayinine yetkili kılınmışlarsa da; ancak 1271/1854 tarihli Tecihât-ı Menâsıb-ı Kazâ Nizamnâmesi ile tayinleri Şeyhülislâma arz mecburiyeti getirilmiştir. 1331/1913 tarihli bir Kanun-u Muvakkat ile kazaskerlik müessesesi kaldırılarak yerine *Rumeli ve Anadolu Kazaskerlik Mahkemeleri* ihdas edilmiş ve 1332/1914 tarihli bir diğer Kanun-ı Muvakkat ile de bu mahkemelerin sayısı bire indirilmiştir.⁹

C) Kadılar: Osmanlı Devletinde çok geniş kapsamlı yetkileri bulunan ve şer'îye mahkemelerinde yargı görevini ifa eden şahıslara *kadı* denmektedir. Bilindiği gibi kesmek ve ayırmak gibi sözlük manaları bulunan *kazâ*, terim olarak hüküm ve hâkimlik manalarını ifade eder. Osmanlı hukukçuları, kadıyı, insanlar arasında meydana gelen dava ve anlaşmazlıkları şer'î hükümlere göre karara bağlamak için devletin en yüksek icra makamı (sultanlar veya yetkili kıldığı şahıslar) tarafından tayin edilen şahıs diye tarif etmektedir. Kadılara *hâkim* veya *hakim'üş-şer'* de denilir. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti idarî taksimat olarak önce eyâletlere, eyâletler livâlara, livâlar kazalara, kazalar nahiyelere ve nahiyeler de köylere ayrılıyordu. Nahiye ve köyler dışında kalan diğer idarî merkezler aynı zamanda birer yargı merkeziydi. Her yargı merkezinde birer kadı bulunurdu. Osmanlı adli teşkilâtının temel taşı olan kadılar, buldukları yerin hem hâkimi, hem belediye başkanı, hem emniyet âmiri, bazan hem mülkî âmiri ve hem de halkın her konuda müracaat edebileceği sosyal güvenlik makamıydı¹⁰. İstisnâ sayılabilecek bazı suistimaller bir tarafa bırakılırsa, Osmanlı Devletinde kadıların ne gibi vazifeler ifa ettikleri, şu anda elimizde mevcut olan 20.000 adet ve 500.000 küsur sayfalık şer'îye sicillerinden (eski mahkeme kararlarından) daha iyi anlaşılır.¹¹ Biz kanunnâmelerdeki ifadeleri esas alarak kadıların önemli görev ve yetkilerini şöylece özetleyebiliriz;

Şer'î hükümleri icrâ; Hanefî mezhebinin tartışmalı olan görüşlerinden en muteber olanı araştırıp uygulama; şer'îye sicillerinin (kararların) yazımı; veli veya vasisi olmayan küçükleri evlendirme; yetimlerin ve gaiblerin mallarını muhafaza; vasi ve vekilleri tayin yahut azl; vakıfları ve muhasebelerini kontrol; evlenme akdini icrâ; vasiyetleri tenfiz ve kısaca bütün hukukî

⁹ 127 tarihli *Tevcihât-ı Menâsıb-ı Kazâ Nizamnâmesi*, Düs. I. Zir. I, 315-320; 1331 tarihli *Hükkâm-ı Şer'* ve *Me'murin-i Şer'îye Kanun-ı Muvakkatı*, Düs. II. Ter. V, 352 vd. md. 67; 1332 tarihli *Kanun-ı Muvakkat*, Düs. II. Ter. VI, 184; Ali Haydar, *Dürrü'l-hükkâm*, İstanbul 1330, IV, 705; İlmiye Salnâmesi, s. 154, 318; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nde İlmiye Teşkilâtı*, s. 160 vd.

¹⁰ Mecelle, md. 1784, 1785; Ali Haydar, *a.g.e.*, IV, 657 vd.

¹¹ Akgündüz Ahmed, *Şer'îye Sicilleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, c: I, TDAV Yay., İstanbul 1988.

işleri takip, kadıların görev ve yetkileri arasındadır. Kadıların, devletin siyasî ve idarî meselelerine karışmazlar ve bu konuları ilgili mülkî âmirilere terkediler¹². Ayrıca merkezden gelen emir ve talimatları icra da kadıların görevleri arasında yer almaktadır.

D) Tanzimat Sonrası Gelişmeler: Tanzimat dönemi ve daha doğrusu II. Mahmut ve onu takip eden dönem, yargı organları açısından da yeniden düzenlemelere sahne olan bir devredir. Tanzimattan önce Osmanlı ülkesindeki yargı gücünü tek başına denecek kadar müstakil olarak kullanan şer'îye mahkemelerinin, daha doğrusu kadıların bu yetkileri ve düzeni, II. Mahmut'tan itibaren azalmaya ve yeni düzenlemelere maruz kalmıştır. 1235/1837 yılında İstanbul Kadısının makamı, Bab-ı Meşihattaki boş odalara taşınarak ilk kez resmî bir mahkeme binasında yargı görevini ifaya başlamışlarsa da, 1254/1838 tarihinde kadıların yetkilerini kötüye kullanmalarını önlemek ve mevcut usulsüzlükleri ortadan kaldırmak amacıyla Tarik-i ilmîye dair Ceza Kanunnâme-i Hümayunu yürürlüğe konmuştur¹³. İlk yıllardan beri kadılar kazaskerlere ve kazaskerler de padişahın mutlak vekili olan sadrazamlara bağlı ve onların namına şer'î hükümleri icra edegeldikleri halde, kazaskerler Tanzimatın başında Şeyhülislâmlığa bağlanmış ve şeyhülislâmlar Meclis-i Vükelâ'ya alınmıştır. 1253/1837 tarihinde kazaskerlikler birer mahkeme olarak Bâb-ı Meşihata nakledilmiş ve bütün kadılar Şeyhülislâma bağlanmıştır. Bu arada kadıların idarî mahallî idare yetkileri de kaldırılmıştır.¹⁴

1255/1839 tarihli Tanzimat Fermanı, her konuda hukukî düzenlemelerin yapılmasını âmiri.¹⁵ Buna göre şer'îye mahkemeleri de düzenleme altına alınmıştır.

1284/1867 tarihinde şer'îye mahkemeleri dışında bir takım idarî ve adlî mahkemeler kuruldu ve bunların görevleri belli alanlara inhisar ettirildi. 1284/1867 tarihli Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamnâmesi ile aile, miras, vakıf, şahsa karşı işlenen suçlar ve cezaları gibi hukuk-u şahsiye davaları dışındaki hususlar, şer'îye mahkemelerinin yetki alanından çıkarıldı ve aynı tarihli Şûrây-ı Devlet Nizamnâmesi ile de şer'îye mahkemelerinin idarî yargı yetkileri tamamen ellerinden alındı¹⁶. Biraz sonra ayrıntılarıyla bahsedeceğimiz Nizâmîye Mahkemeleri, 1286/1870 tarihli bir nizamnâme ile kurulunca, Osmanlı adliyesinde dualizm başladı ve iki adlî mahkeme ayrı ayrı sahalarda

¹² Tevkiî Kanunnâmesi, *MTM*, I, 541; Kanunî Kanunnâmesi, *MTM*, I, 326-327; Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 83 vd.

¹³ Abdurrahman Şeref, *Tarih Musâhabeleri*, İstanbul 1934, s. 48; Okandan, *Amme Hukukunun Anahatları*, İstanbul 1977, I, 60-61.

¹⁴ Ergin, Osman Nuri, *Mecelle-i Umûr-i Beledîyye*, İstanbul 1338, I, 273-274.

¹⁵ Düs. I. Ter. I, 4-7.

¹⁶ 1284 tarihli *Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamnâmesi*, Düstur, I. Ter. I, 325 vd., md. 2; 1284 tarihli *Şûrây-ı Devlet Nizamnâmesi*, Düstur, I. Ter. I, 703 vd.

yargı görevini yürütmekle görevlendirildi¹⁷. 1287/1876 tarihli Nizamnâmelerle kurulan havale ve icra cemiyetleri de kendi sahaları ile ilgili yetkileri şer'îye mahkemelerinin elinden almışlardır¹⁸. 1288/1871 tarihli Nizamnâme ile Nizamiye Mahkemeleri yurt çapında teşkilâtlandırılınca, şer'îye denilen konular dışındaki bütün yargı yetkileri bunlara devredildi ve hatta taşralarda kısmen vazifesiz kalmış olan kadırlara Nizamiye Mahkemelerinin reisliği tevcih edilmeye başlandı.¹⁹

1290/1873 yılında şer'îye mahkemelerinin bir üst mahkemesi mahiyetinde bulunan ve yüksek bir şer'î mahkeme olan *Meclis-i Tetkikat-ı Şer'îye* kuruldu. Bu meclis, fetvâhânededen kendisine havale edilecek olan dava ve meseleleri bir temyiz mahkemesi olarak inceleyecekti. Şer'î mahkeme kararlarının şer'î hükümlere aykırılığı sözkonusu ise, durumu gerekçeleriyle beraber Şeyhülislâma arzedecekti.²⁰ Bu arada bu meclisin bir altında ve şer'îye mahkemelerinin üstünde bulunan Fetvâhene-i Ali de, şer'îye mahkemelerinin kararları hususunda temyiz ve istinaf yetkilerine sahip yüksek bir mahkeme olarak 1292/1875 tarihinde kurulmuştu. Zaten burada halledilemeyen davalar, Meclis-i Tetkikat'a havale edilecekti²¹.

1331/1913 tarihli Kanun-u Muvakkat ile şer'îye mahkemelerinin teşkilât ve görevleri yeniden düzenlendi. Bu düzenleme önemli yenilikleri ihtiva ediyordu. Mülâzemet usulü ve sınırlı süreli kadılık düzeni tamamen kaldırıldı. Kadılık için en az 25 yaşını doldurma şartı getirildi ve 1302/1885 de *Mektebi Nüvvâb*, 1326/1908'de *Mekteb-i Kuzât* ve 1327/1909'da ise *Medreset'ül Kuzât* adını alan hukuk fakültesinden mezun olmayanların hâkim olamayacağı hükme bağlandı²². Bu arada 1332/1914'de Islâhî Medâris Nizamnâmesi ile *Dar'ül-Hilâfet'il-Aliye* adıyla yüksek bir dini okul açıldığını da kaydedelim²³. Ve nihayet 1335/1916 tarihinde kazaskerlik ve evkaf mahkemeleri de dahil olmak üzere bütün şer'îye mahkemeleri, Adliye Nezâretine bağlamış ve Temyiz Mahkemesinde şer'îye adıyla yeni bir daire teşkil olunmuştur²⁴.

Mütârekeden sonra 1338/1919 tarihli Kararname ile tekrar Şeyhülislâmlığa bağlanan şer'îye mahkemeleri, 1336/1917 tarihli Usul-i Muhakeme-

¹⁷ Düstur, I. Ter. I, 328 vd.

¹⁸ Düstur, I. Ter. I, 342 vd., 349 vd.

¹⁹ Düstur, I. Ter. I, 352 vd., md. 4 vd.; Ergin, *Mecelle-i umûr*, I, 273.

²⁰ 1290 tarihli *Meclis-i Tetkikat-ı Şer'îye'nin Vezâifini Hâvi Talimât*, Düstur. I. Ter. IV, 73-75 ve özellikle md. I, 7.

²¹ 1292 tarihli Fetvâhâne Nizamnâmesi, Düstur, I. Ter. IV, 76-77; 1279/1880 tarihli *İ'lâmat-ı Şer'îye'nin Temyiz ve İstinafı Hakkında İrade-i Seniyye*, Düstur, I. Ter. Zeyl, I, 2; Karakoç, Serkiz, *Tahşiyeli Kavanin*, Dersaadet, 1330, I, 10-12; 1300/1882 tarihli *Mahakim-i Şer'îye'den Verilen İlâmatın Temyiz ve İstinafı Hakkında Talimat*, Düs. I. Ter. 7.yl. III, 58; Karakoç, a.g.e., I, 12-14.

²² Karakoç, *Tahşiyeli Kavanin*, I, 4-5; Düstur, II. Ter. V, 352 vd.; İlmiye Salnâmesi, s. 674 vd.; Uzuncarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, s. 267 vd.

²³ Uzuncarşılı, a.g.e., s. 652 vd.

²⁴ Takvim-i Vakayi, No: 2840; Karakoç, a.g.e., I, 6-7, 29 vd.; Ergin, *Mecelle-i umûr*, I, 274-275.

i Şer'îye Kararnâmesi ile sıhhatli bir yapıya kavuşturulmuştur. TBMM'nin teşkilinden sonra 4 sene daha aynı kararname uygulanmış ise de, 1342/1924 tarihli Mahâkim-i Şer'îye'nin ilgasına ve Mahâkimin Teşkilatına ait Ahkâmı Muaddil Kanun ile bu mahkemelere son verilmiştir.²⁵

II) ŞER'İYE SİCİLLERİNE GÖRE OSMANLI DEVLETİ'NİN ŞER'ÂTI TATBİKİ

Osmanlı hukuk nizâmı hakkında mevcut olan çelişkili görüşler arasından doğruyu tesbit etmemize yarayacak en önemli delil, şer'îye mahkemelerince tutulan ve bize kadar intikal eden *şer'îye sicilleridir*. Bunların mahiyeti ve çeşitleri üzerinde ayrıntılı bilgiyi biraz sonra vereceğiz. Ancak tetkik ettiğimiz onbinin üzerindeki sicil örneğini esas alarak bir genel değerlendirmeyi önceden yapmak istiyoruz:

Bu sicillerin tetkikiyle Osmanlı hukukunun kaynakları, şer'î şerif dedikleri İslâm hukukunu ne dereceye kadar uyguladıkları, padişahların ve ülü'l-emr denilen devlet yetkililerinin sınırlı yasama yetkilerini, Kur'ân ve sünnette kesin bir şekilde zikredilmeyen ve içtihât ile zamanın ülü'l-emrinin sınırlı yasama yetkisine terkedilen örfî hukukun uygulanma alanları yani Kanunnâmelerin tanzim ettiği hususlar bütün açıklığıyla ortaya çıkacaktır. Bunlar incelenmeden Osmanlı hukuku hakkında verilen hükümler, peşin ve gayr-i ilmîlik vasfından pek kurtulamayacaktır. Bu sebeple şer'îye sicillerindeki kararlar da hukukun hangi dallarını, şer'î şerif tarafından tanzim edildiğini daha yakından görelim.²⁶

A) Özel hukukun dallarından olan *şahsın hukuku* ile alakalı sicil örneklerinden, Osmanlı hukukunda gerçek ve hükmî şahısların bilindiğini, ehliyet, gâiblik, şahsî haklar ve benzeri konulara dâir şer'î hükümlerin aynen uygulandığını görüyoruz. Bu konuda temel kaynak fıkıh kitaplarındaki şer'î hükümlerdir.²⁷ *Aile hukukuna* ait sicil örneklerinden müslüman aile yapısını, nişanlanma, evlenme ve benzeri müesseselerin şer'î hükümlere göre şekil aldığını, tamamen erkeğe ait gibi zannedilen boşanma hakkının kadın tarafından da kullanıldığını, neseb, velâyet ve nafaka konularının da fıkıh kitaplarındaki şekliyle sonuçlandırıldığını müşâhede ediyoruz.²⁸ *Miras hukukuna* ait kayıtların çoğunluğunu, miras sözleşmeleri (tehârüc), devletin mirasçılığı, tereke taksimleri ve vasiyet örnekleri teşkil etmekte; bu konuda da tamamen ferâiz ilminin esaslarına riâyet edilmiş bulunmaktadır. Tek istisnâsı, mirî arazinin tasarruf hakkının intikali meselesidir ki, bu konu kanunnâ-

²⁵ Takvim-i Vakayi No: 3046 3847; Karakoç, *a.g.e.*, I, 6-7, 29 vd.; Resmî Ceride; No: 69, Kanun No: 469.

²⁶ Akgündüz Ahmed, *Şer'îye Sicilleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1988/1989, (I-II), I, 13 vd.; Krş. Barkan Ömer Lütfi, *XV. Ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirâi Ekonominin Hukukî Ve Malî Esasları-Kanunlar*, İstanbul 1943, I-XXXIII.

²⁷ Akgündüz/Hey'et, *Şer'îye Sicilleri*, I, 221-253.

²⁸ Akgündüz/Hey'et, *Şer'îye Sicilleri*, I, 259-303.

melere terkedilmiştir²⁹. Şer'îye sicillerinde eşya, borçlar ve ticâret hukuku ile ilgili kararlar içiçedir ve fıkıh kitaplarındaki "muâmelât" hükümleri aynen tatbik edilmiştir. Bu konuda da tek istisna, mir' arazinin tasarruf şeklidir ki, kanunnâmelerle tanzim olunduğu bilinmektedir. Devletler hususi hukuku alanındaki şer'î hükümlerin uygulandığını, ahvâl-i şahsiye ve ibâdet mevzuları dışında zimmîlere de kendi rızalarıyla şer'î şerifin ahkâmının tatbik edildiğini, konuyla ilgili sicil örneklerinden öğrenmekteyiz.³⁰

B) Osmanlı hukuku ile ilgili tartışmalar, daha ziyâde kamu hukuku üzerinde yoğunlaştığından, şer'îye sicilleri açısından konuyu tafsilatlı olarak incelemekte yarar vardır. Ceza hukuku alanındaki şer'îye sicillerinden, Osmanlı Devleti'nin bu konuda şer'î şerifin hükümlerini tatbik ettiğini, ancak konunun kendi özelliği içinde iyi değerlendirilmesi gerektiğini anlıyoruz.. Bilindiği gibi, İslâm hukukunda suç ve cezalar üç ana guruba ayrılmaktadır:

a) Kur'ân ve hadis'de açıkça mikdar ve unsurları tayin edilen *had* suç ve cezalarıdır. Bunlar, iffete iftirâ (*hadd-i kazf*), hırsızlık (*hadd-i sirkat*), yol kesme (*kat'-ı tarik*), zina (*hadd-i zina*), içki içme (*hadd-i şirb*) ve devlete isyân (*hadd-i bağy, hırâbe*) suç ve cezalarıdır. Unsuruları bulunduğu takdirde, Osmanlı Devleti'nin bu suçlara ait şer'î cezaları aynen uyguladığını, şer'îye sicilleri göstermektedir.

b) Şahsa karşı işlenen cürümlerdir: Bunlar hakkında şer'î hükümlerin öngördüğü *kıyas, diyet* ve diğer şer'î cezaların 500 senelik zaman dilimi içinde hiç aksatılmadan aynen uygulandığını şer'îye sicillerinden öğreniyoruz. Hatta konuyla ilgili olarak Ömer Hilmi Efendi'nin *Mi'yâr-ı Adâlet* isimli eser, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında yarı resmî ceza kodu olarak benimsenmiştir.

c) Yukarda zikredilenlerin dışında kalan suçlar ve cezalarıdır. İslâm ve Osmanlı hukukunda bunlara *ta'zir, siyâset-i şer'îye* veya *siyâset cezaları* denmektedir. Bunların mikdarları ve tatbik şekli, ülü'l-emre terkedilmiş bulunmaktadır. İşte Fâtih, II. Bâyezid, Yavuz ve Kanunî'ye ait umumî kanunnâmelerin ilk bab yahut fasıllarında sevk edilen hükümler, bu çeşit suç ve cezaları düzenleyen hükümlerdir. Şer'îye sicillerinde bu tür cezalar için, "*kanun üzere ta'zir cezası*" tabiri kullanılmaktadır.³¹ *Usul hukuku* ile alâkalı şer'îye sicilleri, Osmanlı Devleti'nin bu konuda da şer'î hükümleri uyguladığını, ancak *resm-i kısmet* ve benzeri istisnâî konularda örf-âdete, zamanın sosyal ve iktisâdî şartlarına riâyet, edildiğini göstermektedir. Bunun en bâriz misâli, deliller konusudur. Mesele çok açık olduğundan ayrıntıya girmiyoruz.

²⁹ Akgündüz /Heyet, *Şer'îye Sicilleri*, I, 311-352.

³⁰ Akgündüz /Heyet, *Şer'îye Sicilleri*, II, 10 vd.

³¹ Debbâğzâde, Numan Efendi, *Câmîü's-Sak*, Dersaadet, 1214, s. 288-291, 298-310, 312, 335; Akgündüz, *a.g.e.*, I, 14-15, II, 100 vd.

İcrâ ve İflâs hükümleri de şer'î esaslara göre düzenlenmiştir. Şer'îye sicilleri arasında malî hukukla ilgili kayıtlar da yer almaktadır ve bu kayıtlardan birçok malî hukuk probleminin şer'î esaslara göre çözümlendiği anlaşılmaktadır.

İdâre ve anayasa hukuku ile alâkalı olarak ise İslâm hukukunun ülü'l-emre tanıdığı sınırlı yasama yetkisi çerçevesinde düzenlenen ba'zı ferman, yasaknâme, adâletnâme ve buyurulduların yer aldığını görüyoruz.

III. ŞER'İYE SİCİLLERİNİN TA'RİFİ, İHTİVA ETTİĞİ BELGE ÇEŞİTLERİ VE HUKUKÎ DEĞERİ

A) Sicil, Mahdar ve Sakk Kavramları

Şer'îye sicilleriyle ilgili olarak üç temel mefhumun bilinmesi şarttır. Bunlardan *birincisi mahdar* kavramıdır. Mahdar sözlük anlamı itibarıyla huzur ve hazır olmak demektir. Terim olarak iki manası mevcuttur: *Birincisi*; hukukî bir dava ile ilgili kayıtlar; tarafların iddialarını ve delillerini ihtiva eden, ancak hakimin kararına esas teşkil etmeyen yazılı beyanlardır. Kadı, taraflarla ilgili bilgiyi hatırlamak ve müzakere etmek üzere yazılı hale getirir, fakat vereceği karara bu yazılı kayıtları ihtiva eden dava dosyasındaki bilgiler esas teşkil etmez. Fıkıh kitaplarında mahdar kelimesinin bu manada kullanıldığını görüyoruz³². Yine bu eserlerde "Kitabü'l-Mehadır Ve'ssicillât" adı altında mahdar ve sicillere ait her konuda örnekler zikredildiğini, bazen mahdar kelimesinin sicille eş anlamlı olarak kullanıldığını müşahede ediyoruz³³. *İkincisi*: Her hangi bir mesele hakkında düzenlenen yazılı belgenin muhtevasının doğruluğunu i'lam için, belgenin altında, meclisde bulunan ve meseleye vakıf olan başta subaşı, çavuş ve muhızır gibi şahısların yazılı olarak tahrir ettikleri şahadet beyanlarına ve imzalarına da mahdar denir. Bazan bu yazılı şahitlik beyanlarını ihtiva eden belgeye de mahdar adı verilir ve bu durumda hüç cet ile eş anlamlı olur. Şer'îye sicillerinde bu ikinci manada mahdarlar çokça bulunduğu gibi, söz konusu tabirin sicillerde sık sık kullanıldığı da görülmektedir. Bu manadaki mahdarlar, bir çeşit emniyet veya adli soruşturma zabıtları mahiyetindedir³⁴.

İkinci temel kavramımız *sicil* tabiridir. Sözlükte okumak, kaydetmek ve karar vermek demek olan bu kelimenin terim olarak ifade ettiği mana şudur: İnsanlarla ilgili bütün hukukî olayları, kadıların verdikleri karar suretlerini, hüccetleri ve yargıyı ilgilendiren çeşitli yazılı kayıtları ihtiva eden

³² Cürcânî, Seyyid Şerif, *et-Ta'rifât*, Mısır 1938, s. 282; Komisyon, *el-Fetâvâ'l-Hindiye*, Beyrut 1400/1980, VI, 160 vd.; Damad Şeyhzâde, *Mecma'ül-Enhür Şerhu Multek'al-ebhûr*, İstanbul 1331, II, 559.

³³ Komisyon, *el-Fetâvâ'l-Hindiye*, VI, 160 vd.; Damad Şeyhzâde, *Mecma'ül-Enhür*, II, 559.

³⁴ Luvis b. Nikola el-Ma'luf el-Yesui Ma'luf, *el-Müncid fi'l-luga ve'l-a'lam*, 17. Baskı, s. 139; Mütercim Asım, *Kamus-u Okyanus*, II, 262; Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, IV, 718.

defterlere şer'îye sicilleri(sicilât-ı şer'îye), kadı defterleri, mahkeme defterleri, zabt-ı vakâyi sicilleri veya sicillât defteri denmektedir. Şerî mahkemeler tarafından verilen her çeşit ilam, hüccet ve şer'î evrak, istisnasız asıllarına uygun olarak bu defterlere kaydedilmektedir. Hakim mahkemede mutlaka bir sicilât defteri bulunduracak ve vereceği ilam ve hüccetleri, tahriften korunacak şekilde muntazam olarak söz konusu deftere kaydedecektir³⁵. Bu defterler belli bir usule göre uzun boylu, dar ve enli olurlardı. Mesela, 40 cm. boyunda olan bir sicilât defterinin 16-17 cm eni olurdu. Ancak bütün sicil defterlerinin aynı ölçülerde olduğu söylenemez. Mahkemelere, bazan da hakimlere göre defterlerin ebatları da değişmiştir. Yazıları çok zaman ta'lik kırması denilen yazı şeklidir, kağıt çok sağlam, parlak ve mürekkepleri de bu gün bile parlaklığını muhafaza edecek kadar sabittir. Çoğunlukla defterlerin üzerlerinde kadıların isimleri mevcuttur. Şer'îye sicillerinin tetkikinden, bir kadının göreve başlar başlamaz ilk işi, adını, sanını ve vazifeye , başladığı tarihi bu defterin ilk sayfasına yazmak olduğu ve vazifesi sona erince de söz konusu defteri bizzat kendisi veya emini vasıtasıyla halefi olan hakime devir ve teslim ettiği anlaşılmaktadır. Kendiliğinden teslim etmezse, bir sonraki kadı, söz konusu sicil defterlerini selefinden talep eyler. Bu defterlerin, devlet malı, kadının kendi parası veya ilgililerden alınan harçlarla temin edilmesi, devir ve teslim mecburiyetini ortadan kaldırmaz³⁶.

Şer'îye sicillerine ait defterlere kadılar tarafından geçirilen kayıtlar, acaba belli bir usule göre mi, yoksa her hakime göre değişen bir üslup ve stille mi yazılmaktadır? Şer'î sicillerin, konuyla ilgili fıkıh kitaplarındaki bölümlerin ve de münhasıran bu konuda telif edilmiş bulunan eserlerin tetkikinden, birinci şikkın doğru olduğu anlaşılmaktadır. Yani şer'î sicillerdeki her çeşit yazılı kayıtlar belli bir usule göre düzenlenmekte ve sicile kaydedilmektedir ki bu usule sakk-ı şer'î usulü denir. Sakk kavramı, Farsça çek kelimesinin Arapçalaştırılmış şeklidir ve sözlükte berat, hüccet, temessük, tapu tezkeresi ve kısaca yazılı belge manalarını ifade eder. Terim olarak ise, şer'î mahkemelerin sicile kaydettiği veya yazılı olarak tarafların eline verdiği her çeşit belgenin düzenlenmesinde ve yazılmasında takip edilen yazım usûlüne veya bu çeşit yazılı belgeye Sakk-ı şer'î denmektedir. Başta ilam ve hüccetler olmak üzere bütün kayıtların tanzim ve tahrir şekillerini açıklayan numuneler yazılarak sakk kitapları telif edilmiş ve şer'îye sicillerindeki kayıtların tanzimi meselesi düzenli ve sağlam bir kaideye oturtulmuştur. Her kadının şer'î şartlara uygun sakk düzenleyemeyeceği göz önüne alınarak, kadıların işlerini kolaylaştırmak için bazı değerli alim kadılar tarafından değişik şer'î muamelelerin ne suretle yazılması icap edeceğine dair

³⁵ Luvis b. Nikola el-Ma'luf el-Yesui Ma'luf, *el-Müncid*, s. 322; 15 Zilhicce 1290 tarihli *Sicillat-ı Şer'îye ve Zabı-ı Deâvi Cerideleri Hakkında Ta'limat*, md. 1 vd; Düstür. I. Ter. IV., 83-85; Mecelle, md. 1814; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmîye Teşkilatı*, s. 116.

³⁶ Mecelle, md. 1814; Ali Haydar, *Dürrü'l-hükkâm*, İstanbul 1330, IV, 717, 720; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmîye Teşkilatı*, s. 116.

aynı mevzuun muhtelif şekillerine ait numunelik sakklar kaleme alınmıştır. Şer'îye sicillerindeki kayıtlar söz konusu numunelere genellikle ve pek az farklılıklarla uymaktadır³⁷.

İslam hukukunda yazılı muamelelerde takip edilecek usul, fıkıh kitaplarında "eş-Şurût"; "Kitabü'l-Mahadır Ve's-Sicillat" başlıkları altında izah edilmiş ve bu usulü Türkçeleştiren Osmanlı şer'îye mahkemeleri, yazılı muameleleri daha standart bir hale getirmişlerdir. Yazı dili ilk dönemlerde Arapça ve Türkçe karışıktır. Ancak XVII. yüz yılın sonlarından sonra ve özellikle örnek sakk kitapları telif edilince dil tamamen Türkçeleşmiş ve şer'îye sicillerinde kullanılacak kelimelere varıncaya kadar bir üslup birliği sağlanmıştır.³⁸ Örnek sakk kitaplarına nümune olarak bir kaç tanesini zikredelim:

1098/1687'de vefat eden Kazasker Bosnalı Beyazîzâde Ahmed Efendi'nin konuyla ilgili eseri; Debbağzade Numan Efendi (v1224/1809)'nin Câmîi's-Sakk veya Tuhfetü's-Sakk adlı ve beş baba ayrılmış olan değerli te'lifi ; Dürrîzâde Mehmed Arif Efendi'nin iki ciltlik Dürrü's-Sukûk adlı eseri³⁹.

B) Şer'îye Sicillerinin Genel Özellikleri ve Tanzimat'tan Sonraki Gelişmeler

Sakk usulünün esaslarını şer'îye sicillerindeki belgelerin çeşitleri bahsine havale ederek, burada şer'îye sicillerindeki genel özelliklere ve gelişmelere kısaca işaret edelim.

Şer'î mahkemelerde yapılan yazılı muamelelerin hepsi sicile kaydedilmemiştir. Kaydedilmesi gereken şer'îye sicilleri de bu günkü mahkeme zabıtlarına pek benzememektedir. Eski tarihli sicil defterlerinde vakıf tescili (vakfiye) dışındaki bütün kayıtların genellikle bir sayfanın yarısını geçmediği, hatta çoğu zaman bir sayfaya beş, altı, bazan yedi, sekiz hukukî muamelelerin kaydedildiği müşahede olunmaktadır. Eski defterler, kadının cübbesinin cebine girecek ölçüde küçük, dar ve uzuncadır. Mesela, 1076 Hicrî yılına ait ilam ve hüccetleri ihtiva eden Bab Mahkemesi 2/1 numaralı sicil defteri, 41x15 ebadında, 146 varaktır. Yazı ta'lik, kağıt aharlı, su yolu fiigranlı ve ebrû ile kaplanmış karton ciltlidir. 944-949 Hicrî yılları arasındaki vakıfıarla ilgili şer'î kayıtları ihtiva eden Evkafı Hümayun Müfettişliği Mahkemesi 4/2 numaralı sicili ise, 32x11 ebadında, yazısı değişik türlerde ve çoğu ta'lik, kayıtların çoğu Arapça, kağıdı normal kalınlıkta, beyaz, aharlı, su yolu fiigranlı, 264 sayfa, ebru ile kaplanmış karton ciltli, sırtı ve kenarları meşindir. İlk dönemlere ait şer'îye sicil defterleri genelde pek az farklarla aynı özellikleri

³⁷ Mütercim Asım, *Tıbyan-ı nafi' der tercüme-i Bürhan-ı katı*, c. I (Tekmile), s. 136; a.mlf., *Kamus-ı Okyanus*, III, 1094; Ali Haydar, *Dürrü'l-hükkâm*, IV, 719; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, s. 116-117.

³⁸ Komisyon, *el-Fetavay-ı Hindiye*, VI, 160 vd.; Bayındır, Abdülaziz, *İslâm Muhâkeme Hukuku -Osmanlı Devri Uygulaması*, İstanbul 1986, s. 1-2.

³⁹ *Süleymaniye Kütüphanesi*, Laleli, No: 93; (Kendisinden çokça istifade ettiğimiz ikinci eser 1214'de İstanbul'da basılmıştır; üçüncü eser 37 İstanbul 1288'de basılmıştır).

haizdirler. Ancak Tanzimat'tan sonraki şer'îye mahkemelerine ait sicil defterlerinde, şahitleri tezkiye eden şahısların isim ve adresleri de yazıldığı ve verilen kararların gerekçeleri daha geniş tutulduğu için ilam ve hüccetler daha çok yer kaplamış ve dolayısıyla bu dönemdeki şer'îye sicil defterleri de eskilerinden daha büyük ve hacimli olmuştur.⁴⁰

Bütün sicil defterlerinin başında genellikle dili Arapça olan dibace yani bir giriş kısmı vardır. Burada şerî hükümlere ve bunları vaz'eden Allah ve Peygamberine saygı arz edilmekte, daha sonra sicili tutan hakimin ismi ve vazife ünvanı kaydedilmektedir. çoğu kere sicili tutan kadının tayin berat veya buyrultusu da defterin başına yazılmaktadır. Her kadı değişikliğinde bu dibacenin de değiştiğini, ancak dibacelerde de muayyen bir üslubun kullanıldığını görmekteyiz. Mesela 1150 Hicrî yılına ait İsparta E27 numaralı şer'îye sicilinde İsparta Kadısı Kadı Ömer Efendi'nin dibacesi zikredildikten sonra, çoğu sicillerin başında yer alan "Ya Fettah" ifadesi dört defa zikredilmiş ve sonra da şu beyte yer verilmiştir.

Hezaran böyle cild olsa mücelled

Tükenmez haşre dek bu şer'-i Ahmed

Biz nümune olarak söz konusu dibacenin orjinalini zikrederim

⁴⁰ İstanbul Müftülüğü Şer'î Siciller Arşivi; Bayındır, a.g.e., II, 273-281; Ali Haydar, a.g.e., IV, 71 vd.; İS 1-334/11-12; Uluborlu Şer'îye Sicili No: A 27 (Konya Müzesi).

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

لحمدا لله الذي أحكم الشرع الضويم بالقلم وجعل نظام العالم
يكتب الضكوك والسجلات بين الأمام والصلوة والسلام
على من بعث رحمة للعالمين بالعلم والحكم وعلى آله واصحابه
لدين مهدي جريد شعائر الأعظم بين العرب والعجم فلن ما
يستطرن هذا المقام الى ماشاء الله تبارك الله وتعالى الوقايح
لحق حدثت في زمن اعلم العلماء المتبحرين وافضل الفضلاء المحققين
امع الفروع والوصول حاوي المنقول اعنى بعبارة المشكلات فتاح
العالم العامل شريفة سيد الانام سيدنا ومحمدنا حضرت عمر افندي
القاضي بمدينة اسبارة يومئذ ادام الله تعالى وجوده
واسبع عليه نعمة وجوده بمنه وكرمه امين

مجرة من اوتى الحكمة وفصل الخطاب

والله واصحابه التابعين

يا فتاح يا فتاح ولحمده والعالمين يا فتاح يا فتاح

هزاران بويله جلد اوله مجلد نو كثر خسته ذلك بوشرع لحمد

Daha sonra Kadının mührü ve Anadolu Kazaskeri Abdurrahman Efendi'nin tayin emirleri yer almaktadır. Bütün şer'î sicillerde kadıların bulunduğu imza ve mühürlerin de bir birlik arz ettiğini ve sakk kitaplarında atılacak imza ve kullanılacak mühürler hakkında da numuneler zikredildiğini hatırlatmak icab eder⁴¹.

Şunu da ifade edelim ki, şer'îye sicillerinin mahkemece tutulup muhafaza edilmesi hukukî bir ihtiyaçtan doğmuştur. Kadı, ilam ve hüccetlerin bir nüshasını hak sahiplerine vereceğinden, evrak üzerinde sahtekarlık yapılması ihtimali ortaya çıkar. Halbuki ilam ve hüccetleri ve bunlarla ilgili resmi yazıları, kendi korunması altında olan defterlere kaydettiği takdirde, ihtiyaç halinde onlara müracaat, edilebilecektir. Şer'îye sicillerinin korunmasına dikkat edilmiş olmakla beraber zamanla bunların önemli bir kısmının kaybolduğu ve bu gün ülkemizde koruma altında bulunan şer'îye sicillerinin esas mevcut yekına göre çok az sayıda olduğu acı bir gerçektir.⁴²

Her ne kadar bazı hukukçular, sicillerdeki resmî kayıtların konu esas alınarak tasnife gidilmesi gerektiğini belirtmişlerse de, uygulamada konu veya belge çeşidi esasına göre bir tasnif yolunun pek benimsenmediğini görüyoruz. Mesela bir hukukçu şöyle bir teklifte bulunmaktadır Şer'îye sicilleri defterlerinin dört kısma ayrılması gerekir Birincisi; vasi tayinine ilişkin kayıtlar, ikincisi; vakıf için mütevellî tayinine ilişkin kayıtlar, üçüncüsü; nafaka takdirine ait kayıtlar, dördüncüsü; kararı ihtiva eden ilamlar. Bu veya benzeri bir tasnife göre defterlerin tutulması elbetteki müracaat kolaylığı sağlaması açısından çok yararlıdır. Böyle bir tasnife İstanbul sicillerinde kısmen gidilmişse de bütün Osmanlı ülkesinde karışık metod uygulanmıştır ve kronolojik sıra esas alınmıştır⁴³.

Tanzimattan sonra her sahada meydana gelen değişikliklerden şer'îye mahkemeleri ve dolayısıyla şer'îye sicilleri de nasibini almıştır. 13 Safer 1276/1859 tarihli Bilumum Mahakim-i Şer'îye hakkındaki Nizamname'de şer'î sicillere dolaylı olarak değinilmiş ve sadece alınacak harçlar tesbit edilmiştir Şer'îye sicilleriyle ilgili asıl hukukî düzenleme 15 Zilhicce 1290/1874 tarihli Sicillât-ı Şer'îye ve Zabt-ı Deâvî Cerideleri Hakkında Talimat'la yapılmıştır. Bu talimata göre, İstanbul'da ve taşralarda bulunan bütün şer'î mahkemelerde mevcut olan sicillerin ilk sayfasından başlanarak son sayfalarına kadar sayfa numaraları konacaktır (md. 1). Şer'î mahkemeler tarafından verilen her çeşit yazılı belgenin aslı mutlaka sicile kaydedilecek ve kaydedildiğine dair çeşit yazılı belgenin (mukayyid efendj) özel mühürü basılacaktır (md. 2). İhtiyaç duyulduğunda sicillere müracaat edileceğinden yazılar okunaklı

⁴¹ Konya Müzesi, Isparta No: E 27, s. 100-101. Bkz. Debbağzâde, *a.g.e.*, s. 380 vd., 402 vd.

⁴² Ali Haydar, *Düreri'l-hükkâm*, IV, 717 vd; Bayındır, *İslam Muhakeme Hukuku-Osmanlı Devri Uygulaması*, s. 2.

⁴³ Ali Haydar, *a.g.e.*, IV, 718; İS1-65, 76, 97 .106, 135, 334, Ü6-802 (Emir ve ferman defterleri); Kasımpaşa U6-465 (Maruzlar); Bayındır, *a.g.e.*, s. 273 vd.

olacaktır. Sicil defterlerinde silinti ve kazıntı bulunmayacak ve satır aralarına hiç bir şey ilave edilmeyecektir; edilirse kadı tasdik edip mühürleyecektir (md. 3-4). Kayıtlar arasındaki aralık fazla olmayacak ve şahıslara verilen asılları ile sicildeki kayıtlar mutlaka mukabele edilecektir. Sonradan yapılan müracaat ve mukayeselerde, asılda veya sicilde eksiklik yahut fazlalık söz konusu olursa, suçlular cezalandırılacaktır. çürümüş olan siciller tamir ettirilecektir. Bütün şer'î mahkemelerde sicillerin korunması için hususî bir sandık bulundurulacak ve her akşam bu sandığa bırakıldıktan sonra sandık mukayyid efendi tarafından mühürlenecektir. Kadıların görev süreleri sona erince, sicil hususî mührüyle tasdik edilecek ve durum tesbit olunacaktır⁴⁴.

4 Cemaziyelûla 1296/1879 tarihinde ise, mahkemelerde kesin delil olacak şekilde şer'îye mahkemeleri tarafından ilam ve hüccetlerin nasıl düzenleneceğine dair Bila-Beyyine Mazmûnuyla Amel ve Hüküm caiz olabilecek Surette Senedât-ı Şer'îyenin Tanzimine Dair Talimat neşredilmiştir. Talimatın ihtiva ettiği şer'î sicillere ait bilgileri, ilam ve hüccetler bahsinde ayrıntılı olarak göreceğiz⁴⁵.

Şimdi de şer'îye sicil defterlerinin ihtiva ettiği belge çeşitlerini inceleyelim.

C) Şer'îye Sicillerindeki Adlî Belge Çeşitleri

Şer'îye sicil defterlerinde mevcut olan yazılı kayıtları önce iki ana guruba ayırabiliriz. **Birincisi**; kadılar tarafından inşa edilerek yazılan kayıtlardır. Bunlar da kendi aralarında hüccetler, ilamlar, ma'rûzlar mürâseleler ve diğer kayıtlar diye beşe ayrılır. **İkincisi**; kadıların kendilerinin inşa etmedikleri, belki kendilerine hitaben gönderildiği için sicile kaydedilen fermanlar, tayin beratları, buyrultular ve diğer hüküm çeşitleridir. Biz bu iki ana guruba giren ve şer'îye sicillerinde, kaydı bulunan belge çeşitlerini ayrı ayrı ve misaller zikrederek tanıtmaya çalışacağız.

1- Kadı Tarafından Kaleme Alınan Belgeler

Sakk-ı şer'î kitaplarında genellikle bu guruba giren belgeler tanıtılır ve tasnif edilir. Şer'îye sicillerindeki kayıtların da % 90 nını bu guruba giren belgeler teşkil etmektedir. Bu sebeple konuyla ilgili belge çeşitlerini daha yakından tanımak ve fonksiyonlarını bilmek gerekir. Aksi takdirde şer'îye sicillerindeki kayıtların mana ve maksadı da tam olarak anlaşılamaz. Cumhuriyet döneminde yapılan araştırmaların çoğunda bu belgelerin bir birine karıştırıldığı da göz önüne alınırsa konunun önemi daha iyi anlaşılır⁴⁶.

⁴⁴ Düstur, I. Ter, I, 301-314; Özellikle bkz. md. 29-53; Düstur, I. Ter., IV, 83-85; 1290 *Tarihli Sicillât-ı Şer'îye Ta'limatı*, md. 5-18, Düs. I Ter., IV, 83-85.

⁴⁵ Akgündüz, Ahmet, *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyâtı*, Diyarbakır 1986, s. 774-782; Düstur. I. Ter IV, 79-84; BOA, Dosya Usulü. Hususî Mecelle Dosyası, No: 517; Ali Haydar, *a.g.e.*, IV, 719, 81 vd.

⁴⁶ Mesela bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmîye Teşkilatı*, s. 108.

a) Hücçetler (Senedât-ı Şer'îye) ve Özellikleri
 aa) Genel Olarak Tarifi Ve Özellikleri

Sözlükte delil ve bir fiilin sabit olduğuna vesile olan şey demektir. Osmanlı hukuk terminolojisinde ise hücçetin iki manası mevcuttur. **Birincisi**; şahitlik, ikrar, yemin veya yeminden nükûl gibi bir davayı isbat eden hukukî delillere denir. Bu manada beyyinenin müradifidir. Bu mana konumuzla doğrudan ilgili değildir. **İkincisi**; şer'îye sicillerindeki manasıdır. Kadının hükmünü (kararını) ihtiva etmeyen, taraflardan birinin ikrarını ve diğerinin bu ikrarı tasdikini havi bulunan ve üst taraında bunu düzenleyen kadının mühür ve imzasını taşıyan yazılı belgeye hücçet denir Tanzimattan sonraki Osmanlı mevzuatında hücçet tabiri yerine senet melhumu da kullanılmıştır. Şer'î hücçetlere senedat-ı şer'îye denmiştir⁴⁷. Ancak bu mana hücçetin hukuk terimi olarak zikredilen manasıdır. Halk dilinde, hükmü ihtiva etsin etmesin üst taraında hakimim imza ve mührünü taşıyan her belgeye hücçet denegelmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki kayıtlar, bu son manaya göredir.

Şer'îye sicillerindeki yazılı kayıtların çoğunluğunu hücçetler teşkil etmektedir. Bu sebeple kısaca özellikleri ve çeşitleri üzerinde duracağız.

Hücçetlerin genel özelliklerinden önce şu hususun bilinmesinde zaruret vardır: İslam hukukunda maddî müeyyidenin yanında bir de manevî müeyyide vardır. Bu sebeple, şer'î açıdan kesin delille (beyyine = hücçet ile) sabit olan bir hukukîdurum, niza (çekişme) konusu pek olmayacağından mahkemeye de intikal etmez. İntikal eden vak'alar çok nadirdir. İşte bir mahkemenin hücçet tanzim edip ilgilinin eline vermesi ve bir suretini de sicil defterine kaydetmesi demek, o konuda, bazı istisnai durumların dışında hukukîçekişmenin vakiolmayacağı ve olsa da mahkemenin hücçeti elinde bulunduranın lehinde karar vereceği manasını taşır. Şer'î mahkemelerde verilen hücçet, hücçet konusu hukuki meselede, karşı taraf aleyhine verilmiş bir karar gibidir. Mesela bir evin satm almadığını gösteren hücçet, o evin alıcısı aleyhine açılacak davalarda kullanılabilir kesin delil anlamına gelir. Hücçete rağmen karşı tarafa itirazı ve tecavüzü üzerine yargılama konusu olmuş olaylar, sicillerde yok değildir, ancak azımlıktadır. Bu gerçek anlaşılırsa, şer'îye sicillerindeki kayıtların çoğunluğunu neden hücçetlerin teşkil ettiği daha iyi anlaşılır. Zaten tarifini yaptığımız yazılı belgeye hücçet denilmesinin sebebi de budur.⁴⁸ Ayrıca hücçetlerin ileride anlatacağımız ilamlardan farkı, hâkimin hücçetlerde herhangi ,bir kararın bulunmama-

⁴⁷ Mecelle, md. 1676; Ali Haydar, *a.g.e.*, IV, 367, 718; Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslamiye ve İstulâhât-ı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul 1967/1970, VIII, 118; Krş: Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 108; Bayındır, *İslam Muhakeme Hukuku-Osmanlı Devri Uygulaması*, s. 12; 1276 tarihli *Mehakim-i Şer'îye Nizamnamesi*, md. 15 vd., 27 vd.; 1296 tarihli *Senedat-ı Şer'îye Ta'limatı*, md. 16 vd.

⁴⁸ Ali Haydar, *a.g.e.*, IV, 718-719.

sı ve sadece şer'î mahkemenin günümüzdeki noterler gibi, hukukî durumu olduğu gibi zabt ve rabt altına almalarıdır. Ancak bızan hüccetlerin hüküm sayılabilecek şekilde düzenlendiğini de görüyoruz

Tarafıara yerilen hüccetlerin bir örneği de sicil defterlerine kaydedilir .O halde bir konuda iki hüccet metni vardır. Birisi, ilgililere verilen hüccetin metnidir. İkincisi, sicile kaydedilen suretidir. Hüccet metinlerinin ortak özellikleri şunlardır:

a) Taraflara verilen hüccetlerin üst taranda hücceti veren kadının imzası ve mührü mutlaka bulunur. Halbuki sicil defterlerindeki hüccetlerin başında bulunmaz. Bunlarda kadıların imza ve mühürleri; sadece sicilin baş taranda veya kadının başladığı tarih baş kısmında kaydedilir. Göreve başlama tarihi de yazılır. Bazan sicile kaydedilen hüccet suretlerinin başında da kadının imzasının yer aldığını görüyoruz. b) Tarafların adı ve adresleri her çeşit şüpheyi ortadan kaldıracak şekilde açıklanır. c) Hüccetin konusunu teşkil eden mal veya hak, bütün tafsilatıyla tanıtılır. d) Hukukî muamelenin şekli, şartları ve varsa teslim ve tesellüm işlemleri beyan edilir. e) İkrarda bulunan taranın karşı tarafı ibra ettiği ve konunun dava ve çekişme konusu yapılmayacağı te'yiden belirtilir. Lehine ikrar yapılan taraf da ikrar beyanını tasdik edince, talep üzerine durumun sicile kaydedildiği zikredilir. f) Her muamelede olduğu gibi hüccetlerin sonunda da tarih yıl, ay, gün ve bazen de günün bellibir dilimi halinde mutiaka zikredilir. g) Ve hüccetin altına mutlaka Şuhudül-hal = durumun şahitleri veya şuhûd-ı muhızr başlığı ile hukukî muamelede şahit olanların isimleri ve ünvanları kaydedilir. Mesela, hüccetin konusu bir satım akdi ise, hüccetde satıcı ve alıcının isimleri, mebiin özellikleri, icab ve kabul beyanları, semen ve vasıfları, mebiin teslim ve tesellüm işlemleri ve benzeri kayıtlar zikredilir⁴⁹.

Hüccetlerin başında genellikle şu ifadeler yer alır: Ya hüccetin düzenlendiği mahkemenin bulunduğu şehir ismi zikredilerek başlanır. Mahkemenin bulunduğu şehir "mahrûse", "mahmiye" veya "Medine" kelimelerinden biriyle tavsif edilir. Mesela bu şekildeki bazı başlangıç ifadeleri şunlardır "Mahrûse-i Galata muzafatından Kasaba-i Beşiktaş'a tabi.", "Mahmiye-i İstanbul'da Bekir Paşa Mahalesinde..", "Medine-i Erzurum'da..". Veya daha ziyade keşif ve muayene hüccetlerinde olduğu gibi "Zikri âti hususu mahallinde muayene ve tahrir için..." veya "Husus-ı atîl-beyanın mahallinde keşif ve tahriri iltimas olunmağm..." şeklinde başlar, Yahut da "Budur ki...", "Ol dur ki...", "Sebeb-i tahrir-i kitab oldur ki...", "Sebeb-i tahrir-i hurûf" ve benzeri giriş cümleleri veya benzeri ifadeler ile başlar.⁵⁰

⁴⁹ Ali Haydar, *a.g.e.*, IV, 718-719; Bayındır, *a.g.e.*, s. 12 vd.

⁵⁰ Debbağzade, *a.g.e.*, 3-188, 160 vd.; B23-127/137, 141-142; B23-127/118; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 116-117 55 Düs I. Ter., I, 301 vd.

Aşağıda ilamlar bahsinde göreceğimiz gibi, hem 1276/1859 tarihli Mahakim-i Şer'iyeye Nizamnamesinde hem 1290/1874 tarihli Sicillat-ı Şer'iyeye Ve Zabt-ı Deavi Cerideleri talimatında ve hem de 1296/1879 tarihli Senedat-ı Şer'iyeye Talimatında, hüccetlerin tanzimi daha sağlam esaslara bağlanmıştır.⁵¹

Belgenin orijinali Galata Mahkemesi tarafından düzenlenmiş bir satım akdi (bey'-i kat'i) hüccetidir.⁵²

“Gaiata nahiyelerinden Beşiktaş Kasabasına bağlı Kuruçeşme Köyü'nde oturan Ömer oğlu Mehmed Emin adlı şahıs, yüce şer'î mecliste, işbu yazılı belge sahibi İsmail oğlu Çavuşzade Mehmed Emin isimli gencin huzurunda hukukî açıdan bütün unsurları tam olan şu ikrar beyanında bulundu; aşağıda zikredilecek satım akdinin kurulmasına kadar mülkiyetimde bulunan ve ziyedi olduğum adı geçen köyde bulunan ve bir taraftan pilavcı Ali Beşe'nin mirasçılara ait ev, iki taraftan vadi, bir taraftan da umumi yol ile sınırlı mülk arsam üzerine yeni inşa ettiğim iki katlı, üst katında iki oda, bir sofa, bir mutfak ve alt katında bir mutfak, bir tuvalet ve iki parça bahçe ile bir de sokak kapısı mevcut olan mülk evimi, bütün irtifak hakları ve mütemmim cüzleriyle birlikte, taraflardan sadır olan akdi batıl kılıcı şartlardan arı, icab ve kabul beyanı ile kurulan, kesin, bağlayıcı ve geçerli bir satım akdi ile Mehmed Emin Ağa'ya sattım. Bedeli olan 600 kuruş karşılığında söz konusu mebbii teslim ve temlik eyledim. O da aynı şartlarla tesellüm eyledi ve verdiği 600 kuruşluk bedeli de tam olarak elinden aldım. Artık bundan sonra zikredilen ev, mezkur alıcının mülkiyetine geçmiştir. Kendi mülkünde dilediği şekilde tasarruf edebilir. Yapılan bu ikrar beyanları mahkeme tarafından tasdik edildikten sonra, durum, talep üzerine sicile kaydedildi. 21 Şevval 1169/1756.

⁵¹ Düs, I. Ter. IV, 83-85; Düs I. Ter. IV, 78-82.

⁵² B23-1271114.

Şahitler:

Köyün Ustası Mehmed oğlu İsmail Usta,
İmam Mehmed Efendi oğlu Seyyid Hüseyin Efendi, Hammami Oda-
başı Hüseyin,

Mehmed oğlu Hacı Mustafa,

Muhzır Abdullah Çelebi,

Müezzin Ali oğlu Mustafa Efendi,

Ahmed oğlu Derviş Mehmed,

Ali oğlu Bölük Mehmed Bey,

Hammami Ali Beşe (Mustafa oğlu),

Musa oğlu Ali Ağa

ve diğerleri.

bb) Hücetlerin Konuları ve Bazı Çeşitleri (Vakfiyeler)

Mahiyetleri ve düzenleniş tarzları aynı olmakla beraber, hücetlerin de konularına veya bazı farklı özelliklerine göre çeşitleri mevcuttur. Bunları kısaca tanıtmak, Şer'îye sicillerindeki bütün hücetlerin daha yakından tanınmasına vesile olacaktır. En önemlilerini gözden geçirelim:

aaa) Konularına göre hücetlerin çok çeşitleri mevcuttur Ana konular ve bazı önemli hücet çeşitleri şunlardır. Evlenme akdine ilişkin hücetler (nikâh hücetleri), küçüğün anası, babası veya kadı tarafından velayeten evlendirilmesi, karının vekil tarafından evlenme akdinin icrası evlenme akdinin sübutu ile ilgili hücetler gibi; boşama ile ilgili hücetler (talak hücetleri) ayırıcı boşama (talak-ı bâin), boşamanın tefvizi, taliki ve benzeri konularla ilgili hücetler, karı-kocanın şiddetli geçimsizlik sebebiyle karşılıklı rıza ile ayrılmalarına dair hücetler (muhalaa hücetleri), evlenmenin feshine ilişkin (fesh-i nikâh) hücetler, mehir hücetleri, nafaka hücetleri, terbiye velayeti (hidâne) hücetleri, kadının vasi tayinine dair hücetler, köle azadı ile ilgili (itk, tedbir, mükâtebe) hücetler, izin ve yetki verilmesine dair hücetler, satım akdi hücetler, ferağ hücetleri, geri alım hakkı ile satım (bey'-i vefâ) hücetleri, şüfa hücetleri, bağışlama, vedia, rehin, istihkak (zabt), ikrar, havale, şahadet, kefare, şirket, vekasmet, kısas, diyet, sulh, ibra ve iflas gibi hücetler, Kethüda, subaşı ve benzeri görevlilerin tayini ile ilgili hücetler de mevcuttur.⁵³

bbb) Hücetler içinde nevi şahsına münhasır bir hücet çeşidi de vakfiyelerdir. Vakfiyeler hem üslupları ve hem de muhtevaları itibarıyla diğer

⁵³ Debbağzade, *a.g.e.*, 3-188; 61. Ali Haydar, *a.g.e.*, IV, 718, Bayındır, *a.g.e.*, s. 12 vd.

hüccetlerden ayrılırlar, Vakfiye, vakıf hükmi şahsiyetinin tüzüğü mesabesinde olan ve farazi bir dava sonucu şer'î mahkeme tarafından tasdik edilen yazılı belgelere denir. Muhtevası ve bir tüzük mahiyetinde olması hasebiyle şekil açısından da diğer hüccetlerden ayrılır. Hüccetlere ait genel özellikler dışında, başında mutlaka bir dibace -başlangıç bölümü vardır. Bu bölümdeki ifadeler vakfedene ve vakfa göre değişir. Ayrıca her vakfiye bütün unsurlarıyla tam olan bir dava dosyası niteliğindedir. Menkul vakfiyeleri, gayri menkul vakfiyeleri, nakid para vakfiyeleri, gayri müslim vakfiyeleri ve vakıf malların değiştirilmesine (İstibdal) ait hüccetler arasında az da olsa farklılıklar bulunmakla beraber, bir vakfiyeyi numune olarak zikrederim ve vakfiyeleri daha yakından tanıyalım. Bu seferki misalimiz de Anadolu Şer'îye mahkemelerine ait olsun.⁵⁴

⁵⁴ Akgündüz, Ahmel, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Diyarbakır 1986; 1276 Tarihli Mahakim-i Şer'îye Nizamnamesi. md. 15-20; Debbagzade, *a.g.e.*, s. 189-220; Konya Müzesi, *Burdur Şer'îye Sicilleri*, F25, s. 214.

Tasdik olunur

Durum belgede zikredildiği gibidir. Bu belgeyi Burdur kadısı Mehmed Es'ad düzenlemiştir.

Sınırsız hamd ve sayısız övgü, mülk ve melekûtun maliki ve izzet-azamet sahibi Allah'adır. Hukuken geçerli olan bu yazılı belgenin yazılış sebebi şudur; Burdur şehri sakinlerinden Hacı Ahmed Paşa oğlu Çelik Mehmed Paşa'nın hukuken yetkili vekili olan Mustafa oğlu Ömer Efendi adlı şahıs, şer'î mahkemede aşağıda açıklanacak olan vakıf muamelesini tescil etmek amacıyla mütevellî tayin edilmiş bulunan Şeyh İbrahim Efendi oğlu Şeyh Hacı Ali huzurunda vekaleten şöyle ikrarda bulundu; müvekkilim Mehmed Paşa'nın mülkü olan ve adı geçen şehirde mevcut bulunan hanın doğu tarafında ve kapının üstünde bir dükkan, bitişik hanın dükkanları sırasında ve hanın kuzey duvarında diğer bir dükkan ve yine müvekkilimin annesi Meryem Hatun'a ait Beğlerli Köyünde bulunan bir değirmeni, sırf Allah rızası için, Burdur'un Şeyh Sitane Mahallesi'ndeki Şadtepe mevkiinde müvekkilimin inşa ettirdiği medresenin müderrislerine vakfetti ve şöyle şart koştu: Adı geçen medrese müderrisleri, dükkanların kira bedelini ve değirmenin gelirini alacaklardır. Bu beyanından sonra söz konusu dükkan ve değirmenleri tamamen tahliye ederek, adı geçen mütevellîye teslim eyledim. Mütevellî de vakıf olmak üzere diğer vakıfların mütevellîleri gibi tasarruf etsin dedi. Bütün bu ikrar beyanları hukuken tasdik edildikten sonra vakfeden bu ittifak halinden dava ve çekişmeye yöneldi ve şöyle bir itirazda bulundu. Gayr-ı menkul vakfî İmam-ı Azam Ebu Hanife'ye göre vakfedeni bağlamaz ve kesin değildir. Ayrıca İmam Muhammed ve Züfer katında ise bu şartlarla vakıf geçersizdir. Bu sebeple söz konusu vakıf muamelesinden dönüyor ve vakıf konusu olan dükkanların ve değirmenin tarafıma iade edilmesini talep ediyorum. Bu itirazı def eden vakıf mütevellîsi ise şöyle cevap vermiştir: Mesele izah edildiği şekildedir ve buna itirazım yoktur. Ancak Ebu Hanife'nin birinci talebesi olan Ebu Yusuf'a göre bu vakıf muamelesi hem geçerlidir, hem de tarafları bağlar. Ebu Yusufun görüşü esas alınarak vakfın geçerliliğine, bağlayıcılığına, şartlarını kabulüne ve vakıf muamelesinin cevazına karar verilmesini talep ederim. Bu itirazı ve cevabı def dinleyen ve vakfiye hüccetinin başında imzası bulunan hakim, yapılan yargılamadan sonra İmam Ebu Yusuf'un görüşünü esas alarak söz konusu vakıf muamelesinin geçerliliğine, bağlayıcılığına, mezkur şartların kabulüne, vakfedenin huzurunda hukuken geçerli olacak şekilde karar vermiş ve dolayısıyla vakıf muamelesi geçerli ve devamlı bir vakıf haline gelmiştir. Artık bu muamelenin bozulması, değiştirilmesi mümkün değildir. Kim bunu duyduktan sonra değiştirmeye kalkarsa, günahı onu değiştirenlere aittir. Şüphesiz Allah her şeyi işitir ve bilir...

Belgenin yazım tarihi 20 Rebiül-evvel 1160.

Şahitler:

Salih oğlu Hacı Ahmed

Yusuf oğlu Mehmed Ağa

Ahmed Ağa oğlu Ali Ağa

Mehmed Ağa oğlu Derviş Ağa.⁵⁵

ccc) Hücçet çeşitleri arasında üzerinde durulması lazım gelen bir de hücçet-i zahriye vardır. Zahriye, resmi belgelerin arkasına yazılan veya konan ve yine resmi olan beyanlar, emirler ve haşiyeler manasındadır. Hücçet-i zahriye ise, arkasında sebep ve müstenedi yazılı olan hücçetlere denilir. Mesela belgenin bir tarafında padişah beratı yer alır, diğer tarafında buna dayanılarak hazırlanan tasdikli hücçet sureti kaydedilir. Bu çeşit hücçetlere daha ziyade Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde rastlamak mümkündür. Zira bu arşivdeki hücçetlerin çoğunluğu zahriyedir.

b)- İ'lamlar ve Özellikleri

aa) Tarifi ve Tanzimi

Şer'iyeye sicillerinde bulunan ve çoğu araştırmacılar tarafından diğer belgelerle karıştırılan önemli bir belge çeşidi de, günümüzdeki mahkeme kararlarına benzeyen i'lamat-ı Şer'iyeye yani şer'î i'lamlardır. İ'lam, sözlükte bildirmek manasını ifade eder. Terim olarak ise, şer'î bir hükmü ve altmda kararı veren kadının imza ve mührünü taşıyan yazılı belgeye i'lam denmektedir. Her i'lam belgesi, davacının iddiasını, dayandığı delilleri, davalının cevabının ve def'i söz konusu ise def'inin sebeplerini, son kısımda verilen kararın gerekçelerini ve nasıl karar verildiğine dair kayıtları ihtiva eder. İ'lam belgelerini diğer Şer'iyeye sicil kayıtlarından ayıran en önemli özellik, hakim verdiği kararı ihtiva etmesidir. Hakim kararı ihtiva eden her belge i'lamdır; hücçet, ma'ruz veya bir başka belge çeşidi değildir. Ancak örfi anlamda altmda kadının imza ve mührünü taşıyan her belgeye, hükmü ihtiva etsin etmesin i'lam denildiğini, bu sebeple Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki bir çok ma'ruzların i'lam diye kayda geçirildiğini burada hatırlatalım.

Şer'iyeye mahkemelerinde yargı görevini ifa eden hakim, yargılamayı tamamladıktan sonra mevcut dava dosyasını esas alarak şer'î hükümlere göre kararını verir. Verdiği karar önce tarallara şifalı olarak tefhîm eyler. Daha sonra verilen kararın gerekçelerini de ihtiva eden bir i'lam tanzim eder; hem davacıya hem de icap ederse davalıya birer suretini takdim eder. Bir suretini de sicile kaydeder. Hakim i'lamı tanzim edeceği zaman, dava ile ilgili bütün tutanakları tetkik etmeli ve verilecek i'lamın dava dosyasındaki ka-

⁵⁵ Konya Müzesi, *Burdur Şer'iyeye Sicilleri*, F25/214; Vakfiye örnekleri için bkz, Debbağzade, *a.g.e.*, s. 189 vd.

yıtlara aykırı olmaması için gereken titizliği göstermelidir. 1296/1878 tarihli Ta'limat-ı Seniyye, mahkemelerin tanzim ettiği i'lam-ve hüccetlerin, kesin delil olarak kabul edilebilmesi için, i'lam ve hüccetlerin düzenlenmesini daha sağlam esaslara bağlamıştır. Buna göre şer'îye mahkemelerinde bir davanın seyrine ait bütün kayıtların geçirileceği dava tutanakları demek olan zabıt cerideleri tutulacaktır. Şer'î bir i'lamm hazırlanması için, zabıt ceridesinde yazılı bulunan dava tutanağı esas alınarak i'lam müsveddesi sakk-ı şer'î kaidelerine göre kaleme alınacaktır. Müsvedde yazılırken zabıt suretlerinin bazı ifadelerinde kısmen değişiklik yapmak mümkün ise de, davanın yönünü değiştirerek farklılıklara yer verilmeyecektir. Taraflardan biri şahitleri olmadığını ifade ederse durum aynen i'lamda derc olunacak ve "ikame-i beyyineden izhar-ı acz" tabiriyle iktifa olunmayacaktır. Zabıt katibi i'lam müsveddesini kaleme aldıktan sonra müsvedde ilgili mercilerce (sadreyn vekâyi kâtipi, Reis-i evvel ve baş kâtip gibi) tashih edildikten sonra hakime takdim edilecektir. Hakimin tedkiki ve "yazıla" kaydını düşmesinden sonra i'lam kaleme alınacaktır. Zabıt katibi ve ilgili memurlar i'lamı tetkik edip arkasını paraf edeceklerdir. Hakim son mütalaayı da yaptıktan sonra i'lam sicile kaydedilecektir. Hüccetlerin tanzimi de aynı esaslara tabi tutulmuştur.⁵⁶

1296/1878 tarihinden önce yazılan ilamlar ile bu tarihten sonra yazılanlar arasında üslup, ifade ve şekil açısından bir fark yoktur. Ancak 1296/1878 tarihli Ta'limat daha önce mevcut olan, ancak yazılı hale getirilmemiş bulunan esasları yazılı hale getirmiştir. Şimdi ister 1296/1878'dan önce, ister sonra tanzim edilen i'lamların temel özelliklerini diğer belgelerden ayırdıkları noktaları ve çeşitlerini görelim.

bb) Özellikleri, Çeşitleri ve İ'lam Numuneleri

Şer'îye mahkemelerinde tanzim edilen bir i'lamın şu temel özellikleri ihtiva etmesi gerekir:

aaa) Hakimin imza ve mührü, hüccetlerin tam tersine, i'lamlarda alt tarafta yer alır. İ'lamlarda hakimin mühür ve imzalarının belgenin altında yer alacağı, hem konuyla ilgili eserlerde, hem de hukukî düzenlemelerde açıkça belirtilmiştir. Uygulamada da buna uyulmuştur. Aksi iddialar, belgelerin birbirine karıştırılmasından ileri gelmektedir. İmza, hakimin kendi eliyle yazmış olduğu ismi ile künyesinden ibarettir. Mühür ise aynen imza gibi hakimin ismini, babasının ismini ve bazan da kısa bir dua cümlesini ihtiva eder. Sakk-ı şer'î kitaplarında kullanılacak imza ve mühürlerle alakalı klasik ifadeler zikredilmiştir. Şer'îye sicillerinde i'lamın bu kısmı deftere

⁵⁶ 1276 Tarihli Mahakim-ı Şer'îye Nizamnamesi, md 27 "hüküm veya ilzamı havi olan i'lamat-ı şer'îye"; Ali Haydar, Dürer, 4/718; Mecelle, md 1827; Bayındır, 3; Uzunçarşılı, İlmiye Teşkilatı, 108; Debbagzade, 223 vd.; Mecelle, md 1827; Ali Haydar, Dürer, 764-768; 1296 tarihli Ta'limatname, md. 12; 1296 tarihli Ta'limatname, md. 13-25.

kaydedilmekte, defterin başındaki kayıtfa yetinilmektedir.⁵⁷

bbb) Tarafların ve dava yerinin formüle edilmiş ifadelerle tanıtılması. Bu kısım hüccetlerden farksızdır. İ'lamda evvela davacının adresi, adı, babasının adı yazılır. Eğer davacı başka bir beldeden ise memleketi belirtilir ve davanın görüldüğü yere ne için geldiği halen nerede oturduğu kaydedilir. Davalının ise sadece adı, varsa meşhur olduğu ünvanı ve babasının adı yazılır. Adrese pek temas edilmez.

ccc) Davacının iddiası yani dava konusu da eksiksiz olarak zikredilmelidir. Davacının zabta geçirilmiş olan ifadeleri incelenmeli, mükerrer olanlar ve i'lamı ilgilendirmeyen kısımlar çıkarılmalı ve davacının muhtelif celselerde ileri sürdüğü iddia ve ifadeleri bir yerde toplanmalıdır. Kısaca i'lamın bu kısmında eksiksiz ve fazlasız olarak davacının iddiası yer almalıdır.

ddd) Davalının cevabı yani karşı davası, def'i ve itirazları da zikredilecektir. Burada şu noktaların hatırlanması gerekir: Davalı, davacının iddiasını ya kabul veya reddeder. Yahut iddiayı hükümsüz bırakacak şekilde karşı dava (defi) açar. Bu üç şekilden herbiri i'lamlarda belirtilir. Davalı iddiayı tainamen reddetmişse durum i'lamda "gıbbe's-sual ve akıbe'l-inkar..." ve benzeri formülle belirtilir. Davalı, iddianın bir kısmını kabul ve bir kısmını da reddetmiş olabilir. Bu durum ilamda genellikle "...gıbbe's-sual mezkur.. cevabında ...ni ikrar,..inkar edicek..." kalıbıyla ifade edilir. Davalı davacının iddiasını aynen kabul etmiş olabilir. Bu durumda ikrarı i'lama aynen yazılır. Son ihtimal olarak da davalı, davacının iddiasını kabul veya reddetmek yerine karşı dava açmış olabilir. Bu takdirde açılan karşı dava (defi) i'lama aynen kaydolunur. Genellikle "...gıbbe's-sual mezkur cevabında... deyü dava-yı defle mukabele edicek isre'l-istintak ve akıbe'l-inkar" şeklinde formüle edilmiş bir üslup kullanılır.⁵⁸

eee) İ'lamda yer aıması gereken hususlardan birisi de kararın gerekçesi demek olan isbat vasıtaları (esbab-ı sübûtiyesi)dır. İddiayı isbat edecek vasıta demek olan delil, i'lamda genellikle "gıbbe's-sual ve akıbe'l-inkar müddei-i mezburdan müddeasına mutabık beyyine taleb olundukda..." ifadesiyle istenir.

İsbat vasıtalarına göre kullanılan ifadeler de değişik olacaktır 1) İsbat vasıtası davalının ikrarı ise bunun aynen yazılması gerekir. Zira ikrar sayılmayan ifadelerin hakim tarafından ikrar zannedilmesi muhtemeldir. Bunun için "gıbbe's-sual merkum... cevabında fi'l-hakika kazıyye bi'l-cümle müddet-i mezkurun takrir-i meşruhu üzre olub... olduğuna bi tav'ihî ikrar ve itiraf itmeğün..." kalıbı kullanılır. 2) İsbat vasıtası yazılı delil ise hakim bunları

⁵⁷ 1296 tarihli Ta'limatname, md. 15: Ali Haydar, a.g.e., IV, 718; Debbağzade, a.g.e., s. 380 vd.; Bayındır, a.g.e., s. 3-4, 231; İstanbul Müftülüğü Şer'îye Sicilleri Arşivi, Tatbik Mühürleri Defteri, No: 7, vr. 4.

⁵⁸ Ali Haydar, a.g.e., IV, 769; Bayındır, a.g.e., s. 4-7; Bab Mahkemesi, 2-96137,65,125.

i'lâmda aynen dercetmelidir. Fakat yazılı delillerin davayı ilgilendirmeyen yönleri varsa, bunların yazılmaları gerekmez. Bazı i'lamlarda karara esas teşkil eden fetvalar veya kanun hükümleri aynen kaydedilmiştir. 3) İsbat vasıtası şahitlik ise durum eski ve yeni devre ait i'lamlarda farklılık göstermektedir. İlk dönemlerde şahitlerin isimleri, cinsiyetleri, mensup oldukları din ve buldukları adres i'lama yazılır ve şahitlerin davalıyı tanıdıklarına işaret olunduktan sonra şahadet beyanları aynen kaydedilirdi Son devre ait i'lamlarda bu konunun üzerinde daha ciddi olarak durulmuş ve şahitlerin gizli veya açık tezkiye edildiklerinin yazılmasından başka tezkiye edenlerin durumları da i'lama kaydedilmeye başlanmıştır.⁵⁹ Zira Cemaziye'l-ahir 1283/11 Ekim 1866 tarihinde Sultan Abdülaziz gerek gizli ve gerek açık olarak şahitleri tezkiye eden şahısların bütün ayrıntılarıyla şer'îye sicillerinde tanıtılması yolunda kadılarına bir ferrnan göndermiştir. 4) Davanın isbat vasıtası yemin veya yeminden kaçma (nükul) ise, hakimin teklif ettiği yeminin suretini i'lâmda göstermesi gerekir. Zira teklif olunan yeminin usulüne uygun olmaması ve dolayısıyla davalının yemin etmesi veya yeminden kaçınmasının hükme esas teşkil edememesi ihtimali mevcuttur. Bütün şer'îye sicillerinde, davalı veya davacının dinî inancının yeminin şeklinde etkili olduğu görülmektedir. Yani herkese dinî inancına uygun yemin ettirilmiştir.⁶⁰

fff) Bütün bunlardan sonra hâkim, i'lâm metninin sonunda, davanın isbat vâsıtalarına göre ayrı ayrı kalıp ifadelerle kararnı açıklar. Eğer i'lâmdaki isbat vâsıtası ikrar ise hâkim kararını ifade için "ilzâm" ibaresini kullanır. "...red ve teslim etmek üzere merkur Ali Ağa'ya ilzâm olunduğu..." gibi.

Eğer davada isbat vâsıtası şahitlik ise bu durumda kararda "Tenbih" ifadesi kullanılır. "def ve teslime vekil-i merkur... ye tenbih olunduğu..." gibi.

Her ikisinde de "hükmolundu, kazâ olundu" ve benzeri ifadeler de kullanılabilir. Bütün bunlar "hâkimin hükmettim, iddia olunan şeyi ver demek gibi sözlerle dava konusu şeyin davalıya ilzam kılınması" demek olan ve "kaza-i ilzam" yahut "kazâ-i istihkak" denilen karar çeşidi için kullanılan ifadelerdir. Hakimin davacıyı "hakkın yoktur, münâzaa etmemelisin" gibi sözlerle davadan menettiği ve "kazâ-i terk" denilen kararlarda ise "... muarazadan men olunduğu, bi vech-i şer'î muârazadan men olunduğu..." gibi ifadeler kullanılır. Kullanılan bu tabirlerin tesbitiyle i'lâmların diğer şer'îye sicili kayıtlarından kolaylıkla ayırt edilebileceği hususuna önemle işaret etmek isteriz.⁶¹

⁵⁹ Ali Haydar, *a.g.e.*, IV, 868-869: Bayındır, *a.g.e.*, s. 7 vd.

⁶⁰ Bayındır, *a.g.e.*, s. 9, 181 vd.; İS 1-334/11-12; Ali Haydar, *a.g.e.*, s. IV, 869.

⁶¹ Ali Haydar, *a.g.e.*, IV, 769-770; Debbağzade, *a.g.e.*, s. 252, 253, 255; Ali Haydar, *a.g.e.*, IV, 770; Mece11e, md. 1786; Ali Haydar, *a.g.e.*, IV, 659-662.

Bilindiği gibi mahkemenin verdiği kararlara i'lâm denmesinin sebebi, mahkeme kararlarında muhatabın icra makamları olmasındandır. Yargı görevini ifa eden mahkemeler verdikleri kararları, icrâ makamına bildirmek (i'lâm etmek) zorundadır. Osmanlı şer'iyeye mahkemelerinde de aynı kâide geçerlidir. Kadılar verdikleri kararları icranın başı olan padişaha veya onun mutlak vekili addedilen sadrazama i'lâm etmek zorundadırlar. İşte bu sebeple, özellikle hicri XI. asrın sonlarından itibaren i'lâmların karar kısmında "huzur-ı âlilerine i'lâm olundu", "tenbih olduğu huzur-ı düsturânelerine i'lâm olundu" veya "... Mehmed Çavuş iltimasıyla huzur-ı âlilerine i'lâm olundu. el-Emrû li men lehü'l-emr" ifadeleri kullanılmaya başlanmıştır ve yine bu sebebledir ki söz konusu tarihten itibaren i'lâmların başında "Ma'ruz-ı dâi-i Devlet-i Aliyeleridir ki...", "..Ma'rûz-ı dâi-i devâm-ı ömürleridir ki..." veya benzeri ifadeler kullanılmış ve bazan da i'lâmların başında sadece "Ma'rûz" ifadeleri zikredilmiştir. Bazı araştırmacılar bu ifadeler sebebiyle, i'lâmlar ile i'lâmlardan tamamen farklı bir belge çeşidi olan "ma'ruz" veya "ma'ruzâtı" birbirine karıştırmışlardır. Bu konunun dikkatle kavranması, i'lâm ile ma'ruzun birbirinden ayrılabilmesi için zaruridir. Zaten bazı araştırmacılar tarafından Fâtih'e, bazıları tarafından ise Kanuni Sultan Süleyman'a atfedilen Kanunname'de de bazı önemli mahkeme kararlarının "dergâh-ı muallâyâ arz edileceği" açıkça belirtilmekte ve hangi kararların icrâ makamına i'lâm edileceği tafsilatlı olarak zikredilmektedir.⁶²

ggg) Tarih, ya Arapça olarak yazıyla yazılır veya bu günkü tarih atma şekillerine benzer bir şekilde yazılır. İ'lâmlarda daha ziyade "fi 28 Şa'bâni'l-Muazzam sene 1169" stiline kullanıldığını görüyoruz.

hh) İ'lâmlarda hüccetlerde olduğu gibi sonda ve şuhudü'l-hâl başlığı altında şahitler listesinin verilmesi şart değildir. İsbat Vâsıtası şahitlik ise i'lâmın içinde veya sonunda şahitlerin ismi yazılabilir. İlk dönemlerde tıpkı hüccetler gibi i'lâmlarda da sonda şahitlerin yazıldığını görüyoruz. Son zamanlarda ve özellikle ikrar veya yemine dayanan i'lâmlarda şahitler hiç zikredilmemektedir. Konusu şikayete bağlı suçlar olan i'lâmlarda şikayet edenlerin isimlerinin zikredildiği de vâki'dir. Kısaca bu konuda i'lâmların hüccetlerden farklı olduğu, hatta son dönemlere ait sicillerde altında şahitler olanların hüccet, olmayanların ise i'lâm olduğuna hemen karar verilebileceğini de önemle ifade edelim. Ancak bu, i'lâmların altında şahitlerin hiç zikredilmeyeceği manasına da alınmamalıdır.⁶³

İ'lama ait özellikleri kısaca özetledikten sonra, şimdi de konuya göre i'lâm çeşitleri üzerinde duralım. İ'lâmlar konularına göre genellikle şu

⁶² Kanunname-i Al-i Osman, Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası İlaveleri, İstanbul 1330, s. 70-72; Debağzade, *a.g.e.*, s. 223-340; B23-1271104; Ergüney, Hilmi, *Türk Hukukunda Lügat ve Istılahlar*, İstanbul 1973, 218; Bayındır, *a.g.e.*, s. 18 vd.

⁶³ Bayındır, *a.g.e.*, s. 11; B23-127 nolu sicil defterlerindeki i'lâmlar, İS-BAB, 2-88/50^a.

isimlerle anılırlar. Borç ikrarı ile ilgili i'lamlar; alacağın isbatına ilişkin i'lamlar; karşı tarafa yemin teklifini (tahlif) ihtiva eden i'lamlar; alacağın teciliyle alakalı i'lamlar; kefalet, havale ve istihkak i'lamları; muhayyerlik hakkına ait i'lamlar; hürriyetin isbatı ile ilgili i'lamlar; icare i'lamları; vakıf i'lamları; evlenme ve boşanmaya dair i'lamlar; ta'zir cezası i'lamları; iffete iftira (kazf) , içki içme (şirb) ve zina cezası (hadler) ile ilgili i'lamlar; bina keşif i'lamları; maktulün keşfi i'lamları; diyet i'lam hal yazılı bulunan ve hüccete benzeyen bir alacak i'lamları; kısas i'lamları; müslüman olma veya dinden çıkmaya (irtidad) dair i'lamlar; sulh i'lamları; Ramazan Ayı'nın tesbitine ilişkin i'lamlar; hırsızlık suçu ve cezası (hadd-i sirkat) ile ilgili i'lamlar ve benzerleri.

O halde yukandaki konulardan birine dair olup da kadının kararını ihtiva eden bütün belgeler i'lamdır. Başında "ma'ruz" diye yazılmış olması, hüccet gibi altında "şuhûdül-hal" bulunması veya hiç şahit zikredilmemesi, girizgahda "ma'ruz-ı devlet-i aıyyeleri..." ifadesinin yer alması, onun i'lam olmadığını göstermez; i'lam olabilmesi için kadının kararını ihtiva etmesi yeterlidir.

Şimdi de önemli i'lam çeşitlerinden birini zikrederim:

İsbat vâsıtası şahitlik olan, sonunda şuhûdül-hâl yazılı bulunan ve hüccete benzeyen bir alacak i'lâmı (İSBAB,2-110/43a)

فصاب طایفه سنده اشوبه است کتاب محمد بن محمد نام کسه مجلس شرح انزلیف انورده
 عنی زبیک ابن مصطفی نام کسه محضه اوزرینه دعلور و تقریر کلام ایدوب نوزور عنی اذ مننده
 وزنه و مقدار ریننده معلوم دیدینه مشرعی و مقبول لجه غنم بهاسنده بعد کلاک سب ایکی
 بیک کرمی ایچ حصم اولوب حتی نوزور عنی تاریخ کت بدینه برکونه مقدم جهت نوزوره درنا مبلغ
 مرقوم ایکی بیک یکرم ایچ ذمتهه بکره دینی اولدیفنی علی روس لاشهاد اقرار و شهادت دخی
 اینقدر سوال اولنوب مبلغ نوزور بکره ادا و تسلیم مرقوم عنی نه متنبه اولنماک مطلوبه دیدیکده
 غت سوال و عقیب الایکار مدعی نوزور دینا مدعا کسه مطابقه بنه طلب اولنقدقه عدله ان او اوار
 رجا رس کیندینه محینه استا بنولده اولیا محله سنده سکن عبیدالدین مصطفی و بنه محضه نوزوره
 ولاقره بانه محله سنده سکن حسن ابن ابرهیم نام کسه لاجل الشریک مجلس شرحه حاضران اولوب
 اذ لک شهادت در الواقع اشوبه نوزور عنی امدلی نوزوره لجه غنم بهاسنده بعد کلاک سب ذمتهه
 ایکی بیک یکرم ایچ دینی اولدیفنی تاریخ کت بدینه برکونه مقدم بزم حضور مرقوم اقرار و بزر
 شهادت ایدر نیز بوجوهه بودجه اوزره شاهد از شهادت دخی ایدر ز لکجه هم بر ادا
 شهادت شرعیه ایندیکده غت التقدر و التقریه شهادت مرقوم مقبول اولنماکین موجبله
 بعد حکم و لقبه موقع بالطلب کتیب اولنقدر و الیوم الحاسن عشرین ذر الصلحه الشریقه
 ۱۱۲۷
 محمد بن احمد علی عبیدالدین مصطفی طایفین شعبه ابو بکر بن احمد الکاتب

İşbu yazılı belgenin düzenlenmesine sebep olan

Mahmud oğlu Mehmed Beşe adlı kasap, şer'i mahkeme meclisinde Mustafa oğlu Osman Bey adlı davalının huzurunda şöyle iddiada bulundu: Adı geçen Osman'ın zimmetinde ölçüsü ve miktarı aramızda ma'lûm olan ve bizzat benden satın alınan koyun eti bedelinden, bütün hesaplar yapıldıktan sonra 2020 akçe alacağım mevcuttur. Hatta Osman Bey bu yazılı belgenin düzenlenişinden bir gün önce 2020 akçe bana borcu olduğunu şahitlerin huzurunda ikrar eylemiştir. Durumun sorularak söz konusu meblağm tara-

fıma ifası için Osman'a tenbih olunmasını talep ederim. Durum davalıya sorulup da o da inkar edince davacıdan iddiasını isbat edecek delil istenmiştir. O da müslüman ve dürüst olan şahıslardan İstanbul'da Evliya Mahallesinde oturan Mustafa oğlu Abdullah'ı ve Veled Karabaşı Mahallesi'nde oturan İbrahim oğlu Hasan'ı şahitlik etmek üzere şer'î meclise getirmiştir. Şahitlere durum sorulduktan sonra "Gerçekten Osman Bey'in koyun eti bedeli olarak davacıya 2020 akçe borcu vardır. Bu belgenin düzenleniş tarihinden bir gün önce bizim huzurumuzda ikrar ederek bizi de şahit göstermiştir. Şu anda da aynı şeye şahidiz ve şahadet ederiz" diye hukuken geçerli olan şahadet beyanında bulunmuşlardır. Şahitler tezkiye edilip şahitlikleri kabul edilince gereğine karar verilmiş, davalıya gerekli tenbihte bulunulmuş, sonra da durum talep üzerine sicile kaydedilmiştir.

Zil-kade 1127/1715.

Ahmed Çelebi oğlu Mehmed

Abduvah Çelebi oğlu Abdullah

Şa'ban oğlu Mustafa Çelebi

KatipAhmedoğlu Ebu Bekir.

Davada isbat vasıtası şahitlik olduğu için "tenbih"i lafzının kullanıl-
dığına dikkat çekmek istiyoruz.

c) Ma'rûzlar ve Diğerlerinden Farkları

Şer'îye sicillerinde hüccet ve i'lamlardan farklı ve genellikle ifade ve şekil itibariyle i'lamlarla karıştırılan gelen bir belge çeşidi de ma'rûzlardır. Ma'rûz kelime anlamı itibarıyla arzedilen şey demektir. Terim olarak ise biri asıl diğeri tâli olmak üzere iki manası mevcuttur. Tali manası şudur: İ'lamların bir çoğu icra makamına hitaben yazılarak onlara arzedildiğinden i'lamlara da Ma'rûz adı veril-bilmektedir. Mesela İstanbul Müftülüğü şer'î siciller arşivindeki hususl Ma'rûz defterleri birer i'lamat defterleridir. Zaten kataloglarda da i'lamat defteri olarak kayda geçirilmiştir. Ancak bu Ma'rûzların içinde asıl anlamıyla Ma'rûz olanlar da vardır. Hicrî XI. asırdan sonra çoğu i'lamlar "Ma'rûz-ı Dai-i Devlet-i Alıyeleridir ki..." diye başlamaktadır. Bazı araştırmacılar, özellikle ceza hukukuna ait olan ve başında Ma'rûz diye yazılı bulunan i'lamları, nâibler tarafından kadılara arz edilen soruşturma zabıtları olarak vasıflandırmışlardır. Bu yerinde bir tesbit değildir. Zira bunlar ceza hukukuna ilişkin mahkeme i'lamlarıdır ve naibler tarafından icra makamlarına (Padişah'a, sadrazama) arzedilmiş kararlardır. Zira önemli kararların icra makamına arzedilmesi usulü, Fatih'in Kanunnamesi'nde yer aldığı gibi, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına kadar aynı an'ane sürdürülmüştür. Takvim-i Vekayi'in her sayısında irade-i seniyyeye arzedilip tasdik edilen kısas kararlarına rastlamak her zaman mftmkündür. Ayrıca sakk-ı şer'î kitap-

larındaki i'lam örnekleriyle Ma'rûz diye kaydedilen i'lamlar tıpatıp benzerlik arz etmektedir. Ma'rûzun farklı bir belge olarak asıl ma'nası şudur: Kadı tarafından kaleme alındığı halde kadının kararını ihtiva etmeyen ve hüccet gibi hukukî bir durumun tesbiti açısından yazılı delil olarak kabuledilemeyen ve sadece kadının icra makamlarına idan bir durumu arzettiği yazılı kayıtlara veya halkın icra makamına yahut kadıya hitaben yazdığı şikayet dilekçelerine denir. Kısaca astın üste yazdığı bir isteği veya bir durumun arzını havi yazılı belge ve kayıtlardır. Buna Ma'rûz dendiği gibi anza veya arz da denir ve genellikle çoğulu olan Ma'rûzat kelimesi kullanılır.⁶⁴

Kadı tarafından kaleme alınan ma'rûzların bazen ma'rûz diye kaydedilen i'lâmlardan farkı, bunların kadının kararını ihtiva etmemesidir. Kadı bu tip ma'rûzlarda şu konuları ilgili icrâ makamlarına arz eder: Vezirler, çevredeki kadılar veya müftülerin hüsn-i halini arz ederek bunların taltifini talep edebilir (hüsn-i hal ma'rûzları); şaki ve benzeri kimselerin su-i halini arz ederek gereğinin yapılmasını talep eder (su-i hâl ma'rûzları); boşalan görevleri icra makamına bildirir (cihat-ı mahlule ma'rûzları); ferağ edilen veya kaldırılan görevleri (cihetleri) arz eder (cihat-ı mefrûğa ve merfua ma'rûzları); merkezî idareden kendisine gönderilen emirlerin ulaştığını bildirir; mülazemete dahil olan kadı ve alimlerin durumunu arz eder; tutukluların salıverilmesi, vali ve kadıların vefatı veya berat talebi gibi muhtelif mevzulaların arzını ihtiva edebilir.⁶⁵

Mesela bir ma'rûz şöyledir:

“İzzetli, devletli ve saadetli Sultanım sağ olsun, Ben Hasköy sakinlerindenim. Şu anda adı geçen köyde yol kesiciler peyda oldu. Benim evimi açıp mal ve eşyama çaldılar. Sultanımdan rica ediyorum ki bazı şahıslardan şüpheleniyorum, Boslançı Ağa'ya yazılı emir verirseniz durumu araştırır. Ferman Sultanımıdır.

İdris oğlu Seyyid Ömer.”

Gerçekten bu yazılı şikayet üzerine padişahın mutlak vekili olan Sadrazam, Bostancıbaşı Ağa'ya şu emri vermiştir:

“İzzetlû Bostancıbaşı Ağa Hazretleri ma'rifeliyle teftiş ve tefehhüs olunub mazanne ve sarıklar ahz ile huzura ihzar oluna buyruldu.

Fi C. 1085 93.”

d) Mûrâseleler

⁶⁴ Fatih Kanunnamesi, Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası İlaveleri, s. 70-72; Bayındır, 18 vd.; ISI-25/1 vd.; Kasımpaşa, 3-93/1 vd.; Debbâğzâde, a.g.e., s. 223-339, 341-370.

⁶⁵ Debbâğzâde, a.g.e., s. 341-370.

Kadılar yukarıda zikredilen yazılı belgeler dışında da bazı resmi yazışmalarda bulunabilirler. Mesela merkezden gelen bir ferman veya buyrultu üzerine, her hangi bir sanığın yakalanması için mahallin voyvodasına veya kethüdasına resmi bir yazı yazabilirler. Yahut tayin edildikleri kadılık görevini yine resmi bir yazı ile her hangi bir naibe devredebilirler. İşte şer'îye sicillerinde yer alan ve kadının kendisine denk veya daha aşağı rütbedeki şahıs yahul makamlara hitaben kaleme aldığı yazılı belgelere mürasele veya çoğulu olan müraselat adı verilmektedir. Müraseleler genellikle ya sanığın mahkemeye celbi isteğini havi müraseleleri veya değişik konulara dair müraseleler olabilirler.⁶⁶

2- Başka Makamlardan Sadır Olan ve Sicile Kaydedilen Belgeler

Şer'îye sicillerindeki kayıtlar sadece kadılar ta. rafından kaleme alınan ve yukarıda zikredilen belgeler değildir Zira merkezde ve hem de özellikle taşrada her hangi bir beyler beyine, yahut eyaete veyahut sancak ve kazaya merkezî idare tarafından gönderilen ve hükünl denilen yazılı emirlerin çoğunluğu hep kadılara hitaben yazılırdı. Kadılar şer'î işlere memur oldukları gibi buldukları yerde yürütme gücünü de üzerlerine almışlardı. Kadı da kendisine padişah tarafından gönderilen fermanları, beratları ve benzeri emirleri, sadrazam, beyler beyi ve kazaskerlerden gelen buyrultular ve ilgili devlet teşkilatlarından kendisine gönderilen diğer yazılı belgeleri şer'îye sicillerine kaydederlerdi. Şimdi kadıların sicillere kaydettiği bu belgelere de kısaca göz atalım.

a) Padişahın Gelen Emir ve Fermanlar

Padişahın gelen emir ve fermanları iki ana grupta toplayabiliriz:

Birincisi: Padişahın kendisine İslam Hukuku tarafından tanınan içi boş yasama yetkisine dayanarak veya icra kuvvetinin başı olarak kaleme aldığı ve şer'îye sicillerinde "evamir ve feramin" diye zikredilen hükümlerdir. Padişah ya ihtilaflı olan bir şer'î meselede mevcut görüşlerden birini tercih ettiğini kadıya bildirir; ya şer'î hükümlerin icrasını te'yid için yazılı emir gönderir veya düzenleme yetkisi bulunan sahalarda bazı düzenleyici kaide-leri Divan-ı Hümayun'un telhisi üzerine tanzim eder ve durumu kadılara bildirir. Şer'îye sicillerinde bulunan ve İstanbul kadılığında yapıldığı gibi bazan kendileri için hususî defterler tutulan bu kayıtlar, Osmanlı hukukunun da başta gelen kaynaklarından. Müstakil bir defter tutulmadığı zaman, bazan şer'îye sicillerinin başına, bazan ortasına, bazan da diğer kayıtlardan ayrılması için ters olarak sicillere kaydedilir. Bunlara misal olarak arpa tevzâ ve ihtikarla ilgili bir fermanı zikredilebilir (İS-I-25/17-18).

İkincisi; Yine padişahın sadır olan, ancak birinci gruptaki gibi umumu değil hususî şahısları ilgilendiren ve vazife tevcihi, tımar tefvizi, ti-

⁶⁶ Hasköy Mahkemesi 19-9/39; Bayındır, a.g.e., s. 19, 254.

caret beratı ve benzeri konulara ilişkin olarak kaleme alınan ferman, berat ve nişanlardır. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nde kadılık, İmamlık, hatiplik, mır'ı arazi mutasarrıflığı veya benzeri görevler, kazaskerlik ve sadrazamlık gibi makamların inhası ve padişahın ferman ve beratları ile şahıslara tevdi' edilmektedir. İşte bu ferman ve beratların bir sureti ilgili yerdeki şer'iyeye sicillerine mutlaka kaydedilmektedir. Ayrıca bazı şahıslara verilen muafiyet ve ticaret beratları da bu gurubun içinde yüklü bir yer tutmaktadır.

b) Sadrazam, Beylerbeyi ve Kazaskerden Gelen Buyrultular

Osmanlı Devletinde Padişah'tan sonra şer'î ve kanunî hükümleri icra ve takip ile görevli olan makam, padişahın bir nevi mutlak vekili bulunan sadrazamlardır. Sadrazamlar padişahın emrine dayanarak, bazı hususları kadılara hatırlatabilirler. İşte şer'iyeye sicillerinde bulunan kayıtlardan biri de sadrazamların yazılı emirleri demek olan buyrultulardır. Aslında buyrultu, sadrazam, kaptan-ı derya, vezir, beylerbeyi ve kazasker gibi devlet erkânının yazılı emirlerine denir.

Bazan beylerbeyi veya sancak beyinin de buyrultu gönderdiği, şer'iyeye sicillerindeki kayıtlardan anlaşılmaktadır.

Şer'iyeye sicillerinde yer alan önemli bir buyrultu kaydı da, kazaskerlere ait kadı tayin buyrultularıdır. Bazı üst rütbeli kadılar dışındaki bütün kadıların tayini kazasker tarafından yapılmaktadır.

c) Tezkereler; Temessükler ve Diğer Kayıtlar

aa) Tezkereler

Şer'iyeye sicillerinde yer alan ve kadıların dışındaki makamlar tarafından kaleme alınan bir diğer belge çeşidi de tezkireler ve temessüklerdir. Osmanlı diplomatikasında, daha ziyade üstten alta veya aynı seviyedeki makamlararası yazılan ve resmi bir konuyu ihtiva eden belgelere tezkire denmektedir. Aslında aynı şehir ve kasabada bulunan resmi dairelerin birinden diğerine yazdıkları yazılara tezkire, şehirler arasındaki yazışmalara ise tahriyat denmesi son zamanlarda adet haline gelmiştir.

Şer'iyeye sicillerinde yer alan birinci manadaki tezkereler, başta sadrazam olmak üzere yüksek devlet memurlarının özel kalem müdürü demek olan tezkireciler tarafından kaleme alınır. Mesela Anadolu Defterdarlığı'na bağlı maliye kalemlerinden olup Anadolu Eyaletindeki malî hükümleri kaleme alan makama Tezkire-i Ahkam-ı Anadolu, Rumeli'ye ait malî işleri kaleme alan makama da Tezkire-i Ahkam-ı Rumeli denilirdi. Haremeyn Muhasebeciliği veya Evkaf Muhasebeciliği de evkafa ait mali konularda tezkire verirdi. Bu makamlar, kendilerine berat ile bir cihet tahsis edilen şahısların eline, söz konusu beratla dayanarak tezkire verirdi. Bu tezkirelerin bir sureti de, şer'iyeye sicillerine, müstenedi olan berat ile beraber mutlaka

kaydedilirdi. Zira bu emirleri icra edecek olan makam ilgili mahallin kadılarından idi. İcra için de sicile kayıt şarttı.

bb) Temessükler

Sözlükde bir işe sıkı tutunmak demek olan temessük kelimesinin terim olarak bir çok manaları mevcuttur. Borç için alınan senede temessük dendiği gibi, muahede ve sulhname gibi şeylerde devlet veya muahedeyi yapan gerçek yahut hükmi şahıslar tarafından verilen mühürlü kağıtlara da denir. Şer'îye sicillerinde temessükün manası ise şudur: Mirî arazide ve gayr-ı sahih vakıflarda tasarruf hakkı sahiplerine yetkili makam veya şahıslar tarafından verilen belge demektir. Yani temessük, tasarruf vesikası demek olur ki, sonraları tapu tabiri bunun yerine geçmiştir. Yetkili makam ve şahıslar, sahib-i arz denilen tımar ve zeamet sahipleri, vakıf mütevellileri, mültezimler, muhassıllar veya muhasebe kalemlerinden biri olabilir. Mesela bazı vakıflara ait temessük belgeleri belli bir zaman dilimi içinde darbhane-i amire nezareti tarafından verilmiştir.

cc) Diğer Kayıtlar

Şer'îye sicillerinde bu zikredilenlerin dışında da kayıtlar mevcuttur. Ancak zikredilenler şer'îye sicillerindeki kayıtların %90'ını teşkil ettiğinden ve geriye kalanlar fazla önem arzemediğinden, biz bu kadarla yetiniyoruz.

